

Kādî Abdülcebbâr'ın Hz. Muhammed'in (sav) Nübüvveti Hususunda Şîî Gulât ile Münakaşası (Teshîtu delâilî'n-nübüvve Bağlamında)

Qādî 'Abd al-Jabbār's Defense of the Prophethood of Muḥammad against the Shī'ī Ghulāt in Taṭbīt Dalā'il al-Nubuwwa

Ramazan GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Asst. Prof., Dr. Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Divinity, Department of Kalām
Kırşehir/Türkiye

rmzngndz33@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7447-2487

Makale Bilgisi | Article Information

Geliş Tarihi | Received: 05.01.2026

Kabul Tarihi | Accepted: 03.06.2026

Yayın Tarihi | Published: 15.06.2026

Atıf | Cite as

Gündüz, Ramazan. "Kādî Abdülcebbâr'ın Hz. Muhammed'in (sav) Nübüvveti Hususunda Şîî Gulât ile Münakaşası (Teshîtu delâilî'n-nübüvve Bağlamında)". *Van İlahiyat Dergisi* 14/24 (Haziran 2026), 141-159.

<https://doi.org/10.54893/vanid.1856889>

Gündüz, Ramazan. "Qādî 'Abd al-Jabbār's Defense of the Prophethood of Muḥammad against the Shī'ī Ghulāt in Taṭbīt Dalā'il al-Nubuwwa". *Van Journal of Divinity* 14/24 (June 2026), 141-

159. <https://doi.org/10.54893/vanid.1856889>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanid>

Mail: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Kādî Abdülcebbâr'ın Hz. Muhammed'in (sav) Nübüvveti Hususunda Şîî Gulât ile Münakaşası (*Tesbîtu delâilî'n-nübüvve* Bağlamında)

Öz

Mu'tezilî düşüncüyü sistemleştirerek günümüze intikalinin mümessili olan Kādî Abdülcebbâr'ın İslâm düşüncesindeki en önemli yönlerinden birisi nübüvvetin âlâmetleri (delail) literatürüne yaptığı katkısıdır. Onun *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve* adlı eseri, nübüvvet müessesesini gerek Hristiyanlık, Mecûsîlik, Maniheizm gibi gayri İslâmî unsurlara karşı müdafaâ etmesi gerek Bâtınîler, Rafizîler, Karmatîler gibi Şîî gulâtın Hz. Muhammed'e (sav) karşı ortaya attıkları iddiaları cevaplandırması açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. İslâm tarihinin fikri gelişiminin en mümbit asrı sayılan 9. ve 11. miladi yüzyıl arasında çoğunlukla Şîa içinden çıkan İsmâilî gulâtın Bâtınî-Karmatî grubuna karşı Sünnî ve Mu'tezilî âlimler yekvücut halinde İslâm'ı savunmuş ve bu gurupların fikirlerinin İslâm dinine aykırı olduğunu ortaya koymak için fikrî mücadeleler vermişlerdir. Kādî Abdülcebbâr bu mücadelede özellikle nübüvvetin savunulması ekseninde Şîî gulât olarak değerlendirdiği gruplara karşı önemli iddialar dile getirmiştir. O *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*'sinde Şîî düşüncüyü topyekûn mahkûm ederek onları adeta nübüvvetin düşmanı ilan etmiştir. İslâm peygamberinin meşruiyetini ortaya koymak için Yahudi ve Hristiyanlar karşısında aklî ve nakli delilleri kullanarak yaptığı müdafaâyı aynı şekilde Şîîler'e özellikle de Gulât-ı Şîa'ya karşı kullanmıştır. Bu çalışmada Kādî'nın Hz. Muhammed'in (sav) icra ettiği nübüvvet görevi, şahsiyeti, ailesi ve tıbb-ı nebevisi hakkındaki Şîî gulâtın iddiaları ve ithamları ele alınmıştır. Hz. Peygamberin nübüvvetini savunma sadedinde Rafizîler, Bâtınîler, Karmatîler gibi Şîî gulât karşısında Kur'an ve sünnetten bir takım nakli deliller getirmenin yanında Mu'tezile akılcılığının gereği olarak aklî deliller de kullanan Kādî, Şîî gulât karşısında sergilenen diğer reddiyelerden farklı bir reddiye metodu geliştirmiştir. Kādî Abdülcebbâr'ın Şîîlerle yaptığı fikri münakaşa, dönemin sosyo-kültürel, dinî ve siyasi atmosferinin nasıl şekillendiği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu çalışmada Kādî Abdülcebbâr'ın Nübüvvet savunmasında Gulât-ı Şîa'ya karşı "mütevâtir haber" teorisini reddiye sadedinde nasıl kullandığı tahlil edilmeye çalışıldığı gibi Kādî'nın Şîî gulâtı peygamber düşmanı olarak gösterme çabalarındaki motivasyonunun nasıl şekillendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kādî'nın dönemin mezhep münakaşalarında muhaliflerine yönelttiği iddialarında genellemeci yaklaşım göstererek bütün Şîî grupları mahkûm etmesindeki tutarsızlıklara da işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kādî Abdülcebbâr, Nübüvvet, Şîî gulât, İsmâiliyye, Karâmita

Qādî 'Abd al-Jabbār's Defense of the Prophethood of Muḥammad against the Shī'ī Ghulāt in *Taṭbīt Dalā'il al-Nubuwwa*

Abstract

One of the most significant contributions of Qādî 'Abd al-Jabbār, who systematized Mu'tazilî thought and ensured its transmission to the present day, lies in the literature on the arguments/signs of prophethood (dalā'il al-nubuwwa) within Islamic thought. His study *Taṭbīt dalā'il al-nubuwwa* contains important material insofar as it defends the institution of prophethood both against non-Islamic religious traditions such as Christianity, Zoroastrianism, and Manichaeism, and against the claims raised by Shī'ī extremist groups (ghulāt) including the Bāṭinīs, Rāfiḏīs, and Qarmatians directed at the Prophet Muḥammad (PBUH). During the period between the ninth and eleventh centuries CE, widely regarded as the most intellectually fertile era in Islamic history, Ismā'īlī extremist groups, most of whom emerged from within Shī'ism and belonged to the Bāṭinī-Qarmaṭian milieu, became the target of sustained intellectual opposition. In response, Sunni and Mu'tazilî scholars acted in concert to defend Islam and to designate these groups as being outside the bounds of Islam, engaging in intense doctrinal and polemical struggles. Within this broader context, Qādî 'Abd al-Jabbār played a particularly prominent role by cantering his arguments on the defense of prophethood. In *Taṭbīt dalā'il al-nubuwwa* and his other studies, Qādî 'Abd al-Jabbār adopts a comprehensive condemnatory stance toward Shī'ī thought, portraying it almost entirely as an adversary of prophethood. The same rational and transmitted ('aqlî and naqlî) arguments that he employed in his defense of legitimacy of the Islamic Prophet against Jewish and Christian critiques are likewise directed against the Shī'a and especially against Shī'ī extremist groups. This study examines the allegations and accusations put forward by Shī'ī ghulāt concerning the prophetic mission of Muḥammad (PBUH), his personal character, his family, and aspects of Prophetic medicine (al-ṭibb al-nabawī), as addressed in Qādî 'Abd al-Jabbār's studies. In his defense of the prophethood of the Prophet Muḥammad, Qādî 'Abd al-Jabbār articulates a distinctive polemical framework against Shī'ī extremist groups—such as the Rāfiḏīs, Bāṭinīs, and Qarmaṭīs—by integrating transmitted evidence drawn from the Qur'ān and the Sunna with rational arguments grounded in Mu'tazilite rationalism. This synthesis enables him to formulate an original and methodologically nuanced refutation that sets his

approach apart from other contemporary anti-ghulât polemics, which tend to rely predominantly on scriptural citation. Furthermore, Qādī 'Abd al-Jabbār's intellectual engagements with Şhī'ī interlocutors illuminate not only the theological contours of the debate over prophethood but also offer valuable insights into the broader socio-cultural, religious, and political dynamics that shaped the intellectual milieu of his time.

Keywords: Kalām, Qādī 'Abd al-Jabbār, Prophethood, Şhī'ī Ghulât, Ismā'iliyya, Qarmatians.

Extended Abstract

One of the most significant contributions of Qadi Abd al-Jabbar to the history of Islamic thought, as the theologian who systematized Mu'tazilite doctrine and ensured its transmission to later generations, lies in the original perspective he introduced into the literature of *dalā'il al-nubuwwa* (arguments of prophethood). His study *Tathbīt Dalā'il al-Nubuwwa*, composed toward the end of the tenth century, defends the institution of prophethood not only against external religious traditions such as Christianity and Zoroastrianism, but also against the claims advanced by groups identified as the "Şhī'ī Ghulât," including the Bāṭinīs, Rāfiḍīs, and Qarmatians, all of whom emerged within the broader framework of Islam. The period in which Qadi Abd al-Jabbar lived was marked politically by weakening of the Abbasid caliphate, alongside the growing power of the Fāṭimids in Egypt and the Būyids across Iraq and Iran. As described by Louis Massignon, this era may appropriately be characterized as an "Ismaili- Şhī'ī century." Within such a politically and intellectually tense atmosphere, Qadi Abd al-Jabbar defended prophethood by employing not only traditional transmitted arguments but also sophisticated epistemological methods rooted in Mu'tazilite rationalism.

The principal mechanism through which Qadi Abd al-Jabbar refuted the claims of the Şhī'ī ghulât was his theory of *mutawātir khabar* (mass-transmitted reports). According to him, the accounts concerning the life, miracles, and moral character of the Prophet Muhammad were transmitted by such a large community that collusion upon falsehood was inconceivable; consequently, these reports constituted a form of "necessary knowledge" (*'ilm ḍarūrī*). He further argued that human beings are naturally inclined to disseminate remarkable events they witness or hear about, making it sociologically impossible for a large community to perpetually conceal a collective lie. In this context, the allegations advanced by certain Şhī'ī groups concerning hidden scandals or acts of deception attributed to the Prophet or the Companions must be regarded as intellectually invalid, since they directly contradict the certainty established through *mutawātir* transmission. By employing this method, the author sought to refute his opponents within the framework of their own logical assumptions.

Among the accusations attributed by Qadi Abd al-Jabbar to the Şhī'ī ghulât were severe allegations directed against the personal and familial life of the Prophet Muhammad. In particular, he refers to claims circulated by certain Bāṭinī dā'īs regarding the Prophet's marriage to Zaynab bt. Djaḥsh. According to these allegations, the Prophet desired Zaynab, who was married to Zayd b. Ḥāritha, and deliberately sent Zayd away in order to marry her himself. In response, Qadi Abd al-Jabbar emphasized the Prophet's well-known honesty, both before and after the advent of revelation, the fact that he had known Zaynab since her childhood, and his close relationship with Zayd, all of which were, in his view, established through mass-transmitted reports. He likewise rejected the Şhī'ī interpretation that the praise offered by the Prophet and 'Alī toward other Companions should be understood as an act of *taqiyya* (dissimulation motivated by fear). According to Qadi Abd al-Jabbar, even during the most vulnerable periods of his mission, the Prophet openly proclaimed his message without fear of any human authority; consequently, it is impossible to attribute to him a hidden agenda or a policy grounded in fear and concealment.

Another major area of controversy concerns the abrogation of Islamic law and the Bāṭinī method of esoteric interpretation (*ta'wīl*). Qadi Abd al-Jabbar accuses the Qarmatians and Ismailis of stripping Qur'anic verses from their apparent meanings and invalidating religious obligations through esoteric interpretations. For example, he claims that they interpreted the Qur'anic prohibition against consuming carrion as a metaphor for adhering to the law of a "dead prophet," thereby escaping the practical demands of religion. According to the author, such interpretations were products of ignorance, and these groups, while concealing themselves behind the banner of Shi'ism, were in reality enemies of prophethood seeking to undermine Islam from within. He further argues that figures such as Ibn al-Rāwandī and Abū 'Isā al-Warrāq whom he associates with Şhī'ī circles, were in fact heretics whose primary aim was to attack the very institution of prophethood.

In addition, Qadi Abd al-Jabbar addresses criticisms developed by the Şhī'ī ghulât concerning *al-ṭibb al-nabawī* (Prophetic medicine). He reports that certain Bāṭinī groups used the occasional ineffectiveness of some Prophetic medical recommendations—such as honey-based remedies or dates—as a means of discrediting the Prophet. In response, Qadi Abd al-Jabbar advances a rational defense by arguing that the Prophet's primary mission was not to

teach medicine. He maintains that such medical recommendations should instead be understood as practical human experiences or context-specific advice directed toward particular individuals and circumstances. He also addresses objections concerning the Prophet Muhammad's status as the "Seal of the Prophets" (*khātam al-nubuwwa*), dismissing such claims as irrational accusations rooted in envy toward the prophets.

Although Qadi Abd al-Jabbar's study represents a remarkable defense of prophethood, it also exhibits certain methodological inconsistencies and what may be described as a broadly generalizing tendency. He extends the radical doctrines of the Qarmaṭians indiscriminately to all Shī'ī groups, including the Imāmiyya. Historical evidence, however, demonstrates that the Imāmiyya—and even certain branches of Ismailism—composed explicit refutations against Qarmaṭian antinomianism and their rejection of Islamic law. Shī'ī scholars such as al-Nawbakhtī and al-Kulaynī produced studies that clearly distanced themselves from the Qarmaṭians. Moreover, since Ismaili thought conceives the imamate as a continuation of prophethood, denying prophethood would effectively undermine the entire Ismaili doctrinal system itself. For this reason, the fact that prominent Ismaili dā'īs such as Abū Ḥātim al-Rāzī and Abu Yaḥyā al-Sijistānī authored independent studies defending and proving prophethood significantly weakens Qadi Abd al-Jabbar's broader claim that all Shī'ī groups were fundamentally hostile to the institution of prophecy.

In conclusion, Qadi Abd al-Jabbar's *Tathbīt Dalā'il al-Nubuwwa* should be regarded not merely as a theological text, but also as a polemical study reflecting the socio-political anxieties and sectarian conflicts of its age. By combining Mu'tazilite rationalism with the epistemological authority of *mutawātir* transmission, Qadi Abd al-Jabbar constructed an intellectually sophisticated defense of prophethood against the Shī'ī-Bāṭinī currents of his time. Nevertheless, the fact that he frequently fails to identify the precise sources of the severe accusations he attributes to his opponents, together with his tendency to homogenize diverse Shī'ī traditions under a single polemical category, necessitates a critical and methodologically nuanced scholarly reassessment of his arguments.

Giriş

Nübüvvet, ilâhî dinlerin hepsinde Allah'ın beşer ile irtibatını temsil eden kutsal bir müessesedir. En son ilâhî din olan İslâm'da da, akîdenin üç temel esasından (usûl-i selâse) biri nübüvettir. İlâhiyyât ve ahiret meselelerinin bilinmesi; inanç, ibadet ve ahlaka taalluk eden diğer dinî meselelerin anlaşılması nübüvvet müessesesine ihtiyaç duyduğu için aslında nübüvvet olmadan dinin temel hedefi olan marifetullahın tahakkuku da mümkün değildir. Nübüvvetin Allah'ın insanoğlunu yeryüzüne gönderdiği ve onları kendisini tanımakla mükellef kıldığı zaman diliminin başlangıcı olan ilk insan ve ilk peygamber olarak bilinen Hz. Âdem ile başlaması aslında insanlığın bu müesseseye olan ihtiyacını bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Nübüvvetin temel misyonu, insan aklının her ne kadar belirli bir yere kadar ilâhî hakikatleri kavraya da nihai kerte Allah'ın insandan beklediği kulluk görevini murad-ı ilâhîye mutabık bir şekilde ifa etmelerini sağlamaktır. Bu cihetten bakıldığında hiçbir beşer nübüvvetten müstağni kalamamaktadır.

İslâm coğrafyasının Hz. Muhammed'in (sav) vefatından kısa bir süre sonra çok geniş bir kültür havzasını içine alacak şekilde genişlediği bilinmektedir. İslâm dışı birçok inancın ve kültürün varlığını muhafaza ettiği bu coğrafyada İslam âlimleri gerek İslâm'ın getirdiği tevhit anlayışını gerekse Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu düşüncesini yaymak ve bu minvalde gelişen İslam düşüncesini muhalif fikir ve düşünce akımlarına karşı korumana gayreti içinde olmuşlardır. Nübüvvet müessesesini ve Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu inancını müdafaa, ilk başlarda İslam dışı unsurlara karşı yürütülmüştür. İleriki safhalarda ise Müslüman toplumun bir parçası olarak temayüz eden bazı fırkaların özellikle Hz. Muhammed'in peygamberliğine ta'n eden tutumları ortaya çıkınca nübüvvet savunması farklı bir mecrada da yürütülmüştür. Bu bağlamda İslam âlimleri nübüvvetin gerekliliğini, insanların tevhit inancı başta olmak üzere hidayeti benimsemeleri ve bunu içselleştirerek hayatlarının bir parçası haline getirmeleri için, insan ve toplum nezdindeki işlevselliğine vurgu yapmak suretiyle ispata çabalamışlardır.¹

Kâdî Abdülcebbar'ın *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*'si içerdiği hadis ve siyer rivayetleri sebebiyle bazılarınca hadis ve sîret eserleri kategorisinde sayılmış olsa da² Kâdî, bizzat kendisi eserin ön sözünde "Bu kitap Allah'ın Resûlü nebimiz Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetinin ve mucizelerinin delillerini tespit

¹ Mahmut Çınar, "Nübüvvât", *Sistematik Kelam*, ed. Fadıl Aygün (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 307.

² Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı*, ed. Hüseyin Hansu, çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 11 (Editörün "Giriş" yazısı).

ederek onun nübüvvetini inkâr edenlere bir cevaptır.”³ ifadesini kullanmak suretiyle eserinin bir delâil/nübüvvet savunması olduğunu sarahaten beyan etmektedir. Bu eser, gerek dönemin mezhep çatışmalarında Sünnî-Mu'tezilî ve Şîî ayrışmasındaki sosyo-politik durumu yansıtmaya gerek Sünnî, Mu'tezilî-Şîî çatışmasının dinî ve siyasi arka planı yansıtarak birtakım hakikatlere ışık tutması açısından önemlidir.

Kâdî'nın *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*'yi kaleme aldığı dönem -Kâdî bu eseri h. 385/995 yılında telif etmiştir-⁴ İslâm dünyasında gerek siyasi açıdan gerek dinî kültürel açıdan Şîî İsmâiliyye'nin güçlü bir etkisinin olduğu dönemdir. Zira siyasi açıdan Mısır'da Fâtımî devleti döneminin en parlak evresindedir; kültürel açıdan ise İsmâilî düşünce İslâm dünyasının bütün bölgelerine dâiler aracılığı ile yayılmış, İslâm dünyası İsmâiliyye'nin ürettiği ezoterik-bâtınî bilginin ağına düşmüş durumdadır. Sünnî Abbâsî halifeliğinin siyasi ve askerî gücünü epeyce kaybettiği bu dönemde Şîîlik, İslâm dünyasının doğudan batısına neredeyse bütün bölgelerine yayılmış vaziyettedir.⁵ Zehebî (öl. 748/1348) bu dönemin Sünnî Müslümanlar açısından ne kadar trajik bir hal aldığını Abbâsî halifeliğinin içine düştüğü acizliği; diğer yandan ise Şîîliğin hâkimiyet alanının ne kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını şu sözlerle ifade eder:

Râfızîlik/Şîî'a bu dönemde ortaya çıktı; bütün yönleriyle Mısır, Şam, Hicaz ve Mağrib bölgelerinde Fatımîler eliyle egemenliğini tesis ederek kibirle üstünlük elde etti. Irak, Cezire ve Acem (İran) bölgelerinde ise Büveyhîler eliyle üstünlük sağladı. Abbasî halifesi Mutî'-Lillâh'ın (öl. 364/974) izzet, onur ve şerefi ayaklar altına alındı.⁶

Hâsılı bu dönem Louis Massignon'un (öl. 1962) da belirttiği üzere -h. 4./10. Asır- bir İsmâilî-Şîî asrı olarak adlandırılmış, Şîî-İsmâilîlik 10. yüzyılda politik ve ideolojik olarak İslâm dünyasını sarmıştır.⁷ Özellikle İsmâilî Şîîler, Kâdî'nın *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*'yi telif ettiği Rey şehrinde h. 4. yüzyılda dâiler aracılığıyla İsmâilî propagandalarını etkin bir şekilde sürdürmekteydiler. Mu'tezile-İsmâiliyye arasındaki fikri çatışmaların bir neticesi olarak Kâdî'nın, İsmâilî Şîîliğin bu denli gelişmesinden kaygı duyduğu anlaşılmaktadır.⁸ Diğer yandan İsmâilîliğin aşırı bir kolu olan Karmatîler'in Irak bölgesinde Bağdat, Basra, Kufe'de 10. yüzyıl civarında yaklaşık bir asır devam eden ve bölgenin siyasi, sosyal ve kültürel olaylarında birçok olumsuz etkileri olmuştur. Onların kazandıkları kötü şöhret, Abbâsî bürokratlarının siyasi rakiplerini karalamak ve gözden düşürmek için Karmatîlik suçlamasıyla bir karalama kampanyasının aracı olmuştur.⁹ Netice olarak 4./10. yüzyılda Fatımî devletin siyaseten nüfuzunu artırdığı bir dönemde buna paralel olarak İsmâilîlik ve Karmatîlik İslâm dünyasında Sünnî siyaset ve dinî düşünce için ciddi bir tehlike haline gelmiştir. Böyle bir atmosferde Fatımîlerle siyasî ve askerî mücadele bir tarafa İslâm inanç ilkelerinin Sünnî anlayış ilkeleri çerçevesinde savunulması ve behemehâl Şîî-İsmâilî düşüncenin topyekûn ithamına yönelik reddiye literatürü ortaya çıkmıştır. Dönemin gerek Sünnî gerek Mu'tezilî âlimleri tarafından İsmâiliyye başta olmak üzere Rafızîlik ithamıyla Şîî düşünceye cephe alınmıştır. *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*, bu açıdan bakıldığında büyük oranda bir Şîî-İsmâiliyye ve Karmatîlik eleştirisi hüviyeti taşımaktadır. Kâdî, Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed'e (sav) yaptıkları yakıştırmanın¹⁰ benzerinin İslâm içinde gözükken Rafızî-Şîî gruplar tarafından Peygamberimize, sahabeye ve Kur'ân-ı Kerim'e yöneltildiğini iddia ederek onlara karşı nübüvvet üzerinden bir İslâm savunması ortaya koymaya çabalamıştır.¹¹

İster bir delâil eseri olarak değerlendirilsin isterse bir Şîî-İsmâilîlik eleştirisi olarak görülsün *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*'nin diğer delâil ve Şîîlik eleştirilerinden yöntem ve üslup açısından bazı özgün tarafları bulunmaktadır. Eserin en önemli özelliği klasik Mu'tezilî yöntemi kullanarak bir reddiye üslubu

³ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 46.

⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 104.

⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirdâş (Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 2004), 288.

⁶ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, thk. Ekrem el-Bûşî (Basım Yeri: Müessesetü'r-Risale, 1985), 15/164.

⁷ Muhammed b. el-Muhtar eş-Şankatî, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şîî İlişkileri*, çev. İdris Çakmak (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 88.

⁸ Gabriel Said Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu* (Leiden-Boston: Brill, 2004), 66.

⁹ Ali Avcu, *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2011), 223.

¹⁰ Kâdî'nın Hristiyanlara yönelik eleştirilerine yönelik bir araştırma için bk. Hulusi Arslan, "Kâdî Abdülcebbâr'ın Hristiyan İlahiyatına Yöneltiltiği Teolojik Eleştiriler", *Kelam Araştırmaları* 8/1 (2010), 19-43.

¹¹ Bekir Topaloğlu, "Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/535.

geliştirmesidir ki, Kâdî muhaliflerinin eserlerinden ve görüşlerinden haberdar olduğunu belirterek onları kendi argümanlarıyla ilzam etmeye çabalamıştır.¹² Eser siret bağlamında okunduğunda ise Kâdî, birçok rivayeti peş peşe sıralamak yerine onları belirli bir mantıki form içerisine yerleştirerek rivayetleri yine klasik Mu'tezili akılcılığı ekseninde değerlendirmiştir. Kâdî'nin eserinde merkeze aldığı yöntem, Şîî gulât tarafından ortaya atılan iddiaların bilgi değerini sorgulaması yönünde olmuştur. Ona göre Şîîlerin iddiaları mütevâtir olarak nakledilen bilgilerle daima çekişmektedir. Onun için Kâdî'nin eleştiri yöntemi haberin epistemolojik değeri üzerine odaklanmaktadır. Kâdî Abdülcebbâr'ın bu eseri üzerine birtakım akademik çalışmalar yapılarak eserin içeriğinin genel muhtevası tahlil edilmiştir.¹³ Ancak bu çalışmalarda *Tesbât*'in Bâtınî İsmâiliyye eleştirisindeki perspektifi özel olarak ele alınmamıştır. Ayrıca Kâdî'nin *Tesbât*'teki nübüvvet savunusunun arka planında dönemin mezhep çatışmalarındaki Bâtınî İsmâiliyye'yi İslâm dışı bir gulât akımı olarak konumlandırması ve bütün Şîîleri peygamber düşmanı olarak suçlaması detaylı bir şekilde analiz edilmemiştir. Bu çalışmada ise özel olarak Kâdî'nin Şîî-İsmâiliyye'ye Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği merkezinde yönelttiği eleştiriler ele alınarak daha spesifik bir değerlendirme yapılmıştır. İsmâilî kaynaklar da göz önünde bulundurularak Kâdî'nin eleştirilerindeki genellemeci yaklaşımın bazı paradokslarına da işaret edilmiştir. Çalışmada *Tesbâtü delâilî'n-nübüvve*'nin metin tahlili ve içerik analizi yapılarak dönemin mezhep çatışmalarının nübüvvet bağlamındaki yansımaları analiz edilmiştir.

1. Şîî Gulâtın Hz. Peygamber'in Nübüvveti Hakkındaki İddiaları

Kâdî Abdülcebbâr, Mu'tezilenin temel esaslarını derlediği *el-Muğnî* adlı ansiklopedik eserinin 15. cüzünü nübüvveti ayırarak burada Berâhime'nin nübüvvetin gereksizliği yönündeki iddialarına cevap verdiği gibi¹⁴ 16. cüzünde ise Kur'an'ın mucizeliği bahsini ele alarak burada Bâtınî tevilin gereksiz ve tutarsızlığı üzerinden hem nübüvveti savunmuş hem de İsmâiliyye'nin en mümeyyiz vasfı olan bâtınî tevilini de sıkı bir eleştiriye tabi tutmuştur.¹⁵

Kâdî Abdülcebbâr, nübüvveti tenkit etme hususunda Şîîler arasında fırka farkı gözetmeksizin evvel emirde onları topyekûn mahkûm etme düşüncesindedir. Şîîlerin imam olarak gördükleri [Ebû Hafs] el-Haddâd, (öl. ?) Ebû İsâ el-Verrâk (öl. 247/861), [Ebû Said] el-Ha[u]srî,¹⁶ (öl. ?) İbnü'r-Râvendî (öl. 301/913-14 [?]) gibi kişilerin peygamberliğe ilk ta'n eden kişiler olduklarını;¹⁷ Şîîlerin ise bunları önder olarak tanıdıklarını ve fikirlerine müracaat ettiklerini dile getiren Kâdî, ismini zikrettiği kişilerin Hz. Peygamber'e (sav) ve Kur'an'a isnat ettikleri bazı hezeyanları ihtiva eden kitaplarının isimlerini zikreder. Kâdî ismini verdiği ve Şîîlerin imamı olarak gördüğü bu kişilerin Hz. Peygamber'i (sav) adeta bir sahtekâr yerine koyduklarını iddia eder. Kâdî, bunlar hakkında şöyle söyler: "Bunlar, Kureys'in ve Arapların cahil, aptal ve ahmak olmaları sebebiyle Resûlullah'ın (sav) onları kandırdığını ve büyülediğini iddia ettiler."¹⁸ Bu kişilerin yazdıkları eserlerin rezilliklerle dolu olduğunu aktaran Kâdî, onlar kadar Resûlullah'a düşman olan birilerinin olmadığını, Şîîlerin ise sahabeye küfreden eserler yazan bu kişilere muhabbet beslediğini dile getirir.¹⁹ Bu eleştirilerinde İbn Ravendî'ye özel bir yer ayıran Kâdî, onun aslında aşırı cahil ve tahsilden uzak bir şahsiyet olduğunu ancak Eş'ariler, Rafizîler ve Hristiyanların ona ilim adamı gözüyle baktıkları için

¹² Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbâtü Delâilî'n-Nübüvve*, 25 (Editörün "Giriş" yazısı).

¹³ Bu çalışmalardan bazıları için bk. Ayşe Sağlam, *Hicrî IV. Asırda Nübüvvet Karşıtlığı ve Hadis Tartışmaları - Tesbâtü Delâilî'n-Nübüvve Adlı Eser Özelinde-* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 44-102; Cemil Sarıcı, *Kâdî Abdülcebbâr'ın Bâtınîlik Eleştirisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 151-223; Betül Yurtalan-Habip Demir, "Tesbâtü delâilî'n-nübüvve Adlı Eseri Bağlamında Kâdî Abdülcebbâr'ın Fâtımîlere Bakışı", *e-Makâlât Mezhepler Araştırmaları Dergisi* 16/1 (Bahar 2023), 5-27; Mikail İpek, *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2003), 59-89; Yusuf Koçak, "Mu'tezile'nin Şîî Eleştirisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (Aralık 2025), 834-853.

¹⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl (et-Tenebbüvât ve'l-mu'cizât)*, thk. Mahmud Muhammed Kâsım (Kahire: y.y., ts.), 109-146.

¹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl (İ'câzü'l-Kur'an)*, thk. Emin el-Hûlî (Kahire: y.y., ts.), 363-370.

¹⁶ el-Haddâd ve el-Hasrî hakkında bk. Ebu'l-Ferrec İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 568.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbâtü Delâilî'n-Nübüvve*, 260.

¹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbâtü Delâilî'n-Nübüvve*, 120.

¹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbâtü Delâilî'n-Nübüvve*, 122.

kendisinin de mecburen İbn Ravendî'ye cevap vermek zorunda kaldığını belirtir. Kâdî'nin burada dikkat çeken iddiası özellikle Şîîlerin İbn Ravendî'nin nübüvvet eleştirilerine dair yazdıklarından ötürü ona değer verdikleri yönündeki ifadeleridir. İbn Ravendî'nin Sadece Hz. Muhammed'de değil diğer bütün peygamberlere ta'n ettiğini belirten Kâdî, gerek Hristiyanların gerekse Şîa, Cebriyye gibi İslam fırkalarının cehaletleri ve basiretsizlikleri yüzünden İbn Ravendî'nin dediklerine itibar ettiklerini belirtir. Hristiyanların İbn Ravendî'ye itibar etmelerinin sebebi ise her ne kadar İbn Râvendî, Hz. İsa'ya da dil uzatmış olsa da onun Hz. Muhammed'i (sav) eleştirmesi ve Hristiyanların da sırf Hz. Muhammed'e (sav) düşmanlıkları yüzündendir.²⁰ Aslında Kâdî'nin burada üstü kapalı bir şekilde Şîîlerin de Hz. Muhammed'e düşman olduklarını ima ettiği anlaşılmaktadır. Zira Kâdî'nin *Tesbît*'indeki Hristiyanlık, Yahudilik ve Şîilik eleştirilerinde bir paralellik görülmektedir. Buna göre gerek Hristiyanlar ve Yahudiler gerek Şîiler daima Hz. Muhammed'in açığını arama peşinde olmuşlar ama bunu başaramamışlardır. Onun Hristiyanlara yönelik eleştirisiyle Şîiler'e yaptığı eleştirilerindeki diğer bir paralellik ise dinin tahrif edilmesinde ortaya konulmaktadır. Kâdî'ya göre Hristiyanlar dinlerinin aslını bozdukları gibi İslâm ümmeti içerisinde de bazı gruplar Hz. Muhammed'in vasiyetinin iptal edildiği ve Kur'an'ın zahirinin yanında bir de bâtininin olduğunu iddia ederek İslâm'da birtakım bidatler ortaya koyarak Peygamberden gelen hak dini bozmaya çabalamışlardır. Kâdî'nin bura kastettiği gruplar topyekûn Şîilerdir. Şîiler, sistemli bir şekilde dini tağyir ve tahrif etmeye çalışmaktadırlar. Mesih'in dininin yani Hristiyanlığın bir anda değişmediğini bu eylemim her devirde yavaş yavaş yapıldığını belirten Kâdî, İslâm'ın da ehl-i hakkın azalması yanında bâtil ehlinin çoğalmasıyla yavaş yavaş değiştirilmeye ve tahrif edilmeye çalışıldığını iddia ederek bunun failinin ise Şîiler olduğunu belirtir.²¹

Kâdî Abdülcebbâr'ın aslında hedef aldığı ve *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*'de isimlerine de yer verdiği şahıslar Şîî-İsmâiliyye ve Karmatîlerin müfrit propagandacı şahsiyetleridir.²² Kâdî, eleştirilerini her ne kadar müfrit Şîî gulât olan İsmâiliyye, Bâtıniyye ve Karâmita üzerinde yoğunlaştırmaya çabalasa da olsa da *Tesbît*'in eleştiri sistematığında bu fırkaları İmamiyye Şî'a'sından tefrik etmemektedir. Ona göre Şî'a yekvücut halinde Resûlullah'a düşmandır. Ancak Şî'a'nın tarihi gelişim serüveninde İmamiyye ile diğer Şîî gulât arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılığın en belirgin tarafı birçok imâmi taraftarı olan Şîî âlim tarafından Şîî gulâta, İsmâiliyye'ye ve Karmatîler'e karşı reddiyeler yazılmış İmamiyye grubu kendisini bu gulât fırkalardan tecrit etmeye çabalamış olmasıdır.²³ Kâdî'dan yaklaşık bir asır önce yaşamış olan ilk dönem Şîî âlimlerden Kummî (öl. 290/903) ve Nevbahtî (öl. 310/922) Şîî fırkalarla ilgili telif ettikleri eserlerinde İsmâiliyye'nin ve Karmatîler'in görüşleri hakkında gerek Kâdî Abdülcebbâr'ın gerek diğer Mutezilî ve Sünnî âlimlerin aktardıklarına paralel bilgiler aktarmışlar ve bir nevi onların aşırı fikirlerini ortaya koymuşlardır.²⁴ Hatta Nevbahtî ilk İsmâilî fırka olan Hattâbiyye hakkında "Allah onlara lanet etsin."²⁵ şeklinde bir ifade kullanarak onları lanetlemiştir. Ayrıca Nevbahtî'nin müstakil bir Karmatî reddiyesinden de kaynaklar bahsetmektedir.²⁶ Birçok görüşü daha sonra İsmâiliyye ve Karmatîler tarafından sahiplenilen Hattâbiyye fırkasının İmamiyye fırkasını tekfir ettiğini ve ilk öldürülmesi gerekenlerin imâmiyye mensuplarının olduğunu yine Kummî ve Nevbahtî aktarmaktadır.²⁷ İsmâilî düşüncenin içerisinde aşırılığın had safhada olan ve İslâm ile bağdaştırılması mümkün olmayan fikirlere sahip olan Karmatîler İmamiyye'nin önde gelen âlimleri tarafından ilk dönemlerden itibaren sistematik bir şekilde dışlanmış ve haklarında reddiyeler yazılmıştır. Bu İmamî reddiyelerden birisi İmamiyye'nin 4./10 asırda şeyhi sayılan;

²⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 186.

²¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 300-302.

²² Kâdî'nin eleştirdiği kişilerin isimleri ve Şîilik bağlantıları ile ilgili detaylı bir analiz için bk. Sarıcı, *Kâdî Abdülcebbâr'ın Bâtınlilik Eleştirisi*, 108-145.

²³ İmamiyye Şî'a'sının diğer gulât akımlara karşı yazdıkları reddiye literatürünün bazılarının tasnifi için bk. Niyazi Kahveci, "Şîa ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma", *Dinî Araştırmalar* 8/23 (2005), 79-82; Abdullah Ni'met, *Rûhu't-teşeyyu'* (Beyrut: Dâru'l-Belâğa, ts.), 100-101.

²⁴ Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 197-208.

²⁵ Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 197.

²⁶ Abdullah Ni'met, *Rûhu't-teşeyyu'*, 155.

²⁷ Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 205-207.

Şîf hadis otoritesi olarak kabul edilen Kuleynî'nin (öl. 329/941) *er-Redd ale'l-Kârâmita* adlı eseridir.²⁸ Anlaşıldığı kadarıyla Kâdî Şîf gulât eleştirisinde İmamiyye ve diğer Gulât-ı Şî'a'yı aynı kefeye koyarak topyekûn Şîf grupları nübüvvet düşmanlığı hususunda mahkûm etme eğilimi taşımıştır. Kâdî'nin aslında İmamiyye Şî'a'sını hedef alma sebebi nübüvveti gerek inkâr eden gerek eleştirenlerin Şîf olduklarını iddia etmesi ve İmamiyye taraftarlarının ise onları dost edinip kitaplarına ve fikirlerine müracaat etmeleridir.²⁹ Kâdî *Tesbit*'de sanki Şîa'nın gulât taraftarları ile İmamiyye taraftarlarını ayırma eğilimde olduğu izlenimini verse de nübüvvet konusundaki eleştirilerinde Şî'a'nın bütün gruplarını aynı kefeye koymayı tercih ettiği izlenimi vermektedir.

Kâdî, Ebû İsa el-Verrâk, İbnü'r-Ravendî ve Ebû Bekir er-Râzî³⁰ (öl. 313/925) gibi Allah Resûlü'ne iftira atan mühlitlerin aslında Resûlullah'ta eleştirebilecekleri bir noksan bulamadıkları için sahabe üzerinden bazı vehimler ürettiklerini belirtir. Sahabenin aslında Hz. Peygamber'e gönülden iman etmediğini onların samimi davranışlarının bir takiiye olduğunu ima eden bu iddiaya göre sahabe ve ehl-i beytin vakıf olduğu bazı sırlar bulunmaktadır. Ancak onlar yalancı bir kişiye yani Hz. Peygamber'e tabi olmakla eleştirilmemek için bu sırları açıklamamışlardır. Kâdî, bu iddiaların evveleminde mütevâtir haberin sosyolojik ve psikolojik sonuçları ile geçersiz olduğunu belirtir.³¹ Kâdî, mütevâtir haberin gizlenmesinin mümkün olmadığını belirtir. Büyük bir çoğunluğun velev ki kendilerinin zararına bile olsa bir bilgiyi külliye gizlemeleri mümkün değildir. Aynı şekilde görmedikleri, bilmedikleri bir hakikati her ne kadar menfaatlerine bile olsa "Bu oldu, biz gördük işittik." diyerek varlığını/bilgisini iddia etmeleri de mümkün değildir. Yani gerek bir toplumun menfaatini gerek zararını bildiren ve büyük bir çoğunluk tarafından bilinen bilginin gizlenmesi mümkün değildir. İnsanoğlunun konuşmaya meyyal olduğunu, bir bilgiyi uzun zaman gizlemenin insan psikolojisine ağır geleceğini belirten Kâdî, insanoğlunun gördüğü, duyduğu şeyi yayarak huzur bulduğunu belirtir.³² Sahabeden tevatüren Resûlullah hakkında gelen bilgilerle Şîa'nın peşinden gittiği kişilerin ortaya attıkları bilgiler çelişiktir.³³ Burada hak ve hakikatin belirleyicisi olarak mütevâtir haberin konumuna işaret eden Kâdî, Peygamber'e dil uzatanların iddialarını tekzip ederken mütevâtir haberin değerini akli bir yoruma tâbi tutarak mütevâtir haberin toplumsal hayattaki etkilerinin bilginin sıhhati için ne kadar mühim bir sosyolojik vakia olduğunu ifade etmeye çalışır. Kâdî, mütevâtir haberin toplumdaki en belirgin etkisinin insanların beğenseler de beğenmeseler de onu dışı vurarak psikolojik bir rahatlama hissetmeleri şeklinde tezahür ettiğini belirtir. Bunun en bariz örneği ise Resûlullah'ın Yahudileri, Hristiyanları ve Mecûsileri tekfir etmesi, onların kanını akıtacağını, cizyeye mahkûm edeceğini vs. bildirmesidir. Bunların hepsi onlara zarar verdi ve bu hakikatler onların hiç de hoşlarına gitmeyen şeylerdi. Bu hadiselerle karşılaşmayı arzu etmezlerdi; bu şekilde rezil duruma düşmelerini insanların bilmesini arzu etmezlerdir. Buna rağmen onlar, başlarına gelenleri naklettiler; o dönemde güç ve hâkimiyet kendilerinde olmasına rağmen bunları açıklayıp yaymadan kendilerini alamadılar.³⁴ Kâdî'nin bu analizinden de anlaşıldığı kadarıyla özellikle bütün insanları ilgilendiren beynelmilel hadiselerin üstünün örtülerek gizlenmesi mümkün değildir. Eğer Şîf gulâtın iddia ettiği rezillikler Resûlullah ve ashap topluluğunda bulunmuş olsaydı mutlaka yayılır ve örtbas edilmesi mümkün olmazdı. Kâdî, mütevâtir haberi "topluluğun haberi" olarak değerlendirdiği için zaruri bilgi ifade ettiğini ve tekzibinin imkânsız olduğunu vurgular.³⁵ Buna göre bir haberle iddia edilen bilginin rasyonel/akli ilkelere mutabık olması gerekir ki bunu sağlayan haber ancak mütevâtir haberdur. Eğer bir bilgi ilk kaynağı itibarıyla tevatür şartını taşımıyor da, birilerinin diğer birilerinden naklettiği bir haber ise o zaruri bilgi intaç etmez.³⁶ Peygamber hakkında Şîiler tarafından ortaya atılan bilgiler ise ilk kaynağı

²⁸ Mustafa Öz, "Kuleynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/538-539.

²⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 120.

³⁰ Bu şahısların nübüvvet eleştirisi ile ilgili detaylı bilgi için bk. İpek, *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması*, 97-104.

³¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 258.

³² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi'tevhid ve'l-adl (et-tenebbüât ve'l-mu'cizât)*, 405.

³³ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 256-258.

³⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 258.

³⁵ Kâdî Abdülcebbâr'ın mütevâtir habere bakış açısıyla ilgili bir inceleme için bk. Abdülvasıf Ereslan, "Kâdî Abdülcebbâr'da Mütevâtir Haber Teorisi", *Kader* 17/2 (2019), 444-469.

³⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi'tevhid ve'l-adl (et-Tenebbüât ve'l-mu'cizât)*, 333.

itibariyle zaruri bilgi içeren haberler değildir. Onlar sadece taklit yoluyla birbirlerinden haber aktarmışlardır. Bu haberin itimat edilecek bir bilgi değeri yoktur. "Mütevâtir haber/topluluğun haberi"nin en ayıt edici özelliği gizlenememesidir. Her ne kadar küçük guruplar tarafından setredilebilse de büyük çoğunluk tarafından gizlenemez."³⁷

Kâdî Abdülcebbar, müfrit Şîîlerin Karmatî liderlerinin ve İsmâiliyye'nin ileri gelen kurucu aktörlerinin de Resûlullah'a iftira atma, onun açığına arama konusunda aynı yolu tuttuklarını dile getirerek aslında Şîîlerin bütün gruplarının nübüvveti ta'n ettiklerini iddia eder. Ebû Said el-Cennâbî, (öl. 301/913-149 İbn Havşeb, (öl.302/914) Ubeydullah el-Mehdî (öl.322/934) gibi Karmatî ve İsmâilî liderlerinin Şîîlik perdesi arkasına gizlendiklerini ve güç ve ikbal elde ettiklerinde İslâm'a ve Hz. Peygamber'e söverek düşmanlıklarını izhar ettiklerini belirtir.³⁸ Kâdî diğer bir yerde ise Hişam b. Hakem (öl. 179/795) el-Haddâd, Ebû İsâ el-Verrâk ve İbnü'r-Râvendî gibi isimlerin Rafizî olduklarını ve Peygamber düşmanı olduklarını sarahaten zikreder.³⁹ Özellikle Karmatîler'in Kur'ân-ı Kerim'deki bazı ayetleri çarpıtarak Hz. Peygamber'i (sav) yalan çıkarmaya çalıştıklarını belirten Kâdî, Şîî-İsmâiliyye ve Karmatîler'de yoğun bir şekilde kullanılan ancak bütün Şîîliğin nassı anlama yöntemi olan bâtinî tevilin Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetine çamur atmak için nasıl kullanıldığına dair bazı örnekler aktarır. Meselâ, Karmatîler, "Ona (Mekke) girip sığınan güven bulur." (Âl-i İmrân 3/97) ayetini tevil ederek şöyle söylemişlerdir: "O, (Hz. Muhammed) Mekke'ye girenin güvende olacağını haber vermiştir. Hâlbuki biz Mekke'ye girdik ve Müslümanları öldürdük; dolayısıyla Müslümanlar orada güven ve emanda olmadılar. Fakat Muhammed'in tabileri akılsız eşeklerdir." Kâdî, bu ayette Hz. Allah'ın kastının Karmatîler'in tevil ettikleri gibi olmadığını belirterek onların kasıtlı olarak ayeti bâtinî teville çarpıttıklarını ve Hz. Peygamber'e de iftira attıklarını belirtir.⁴⁰ Bu suretle Bâtınîlerin-Kâdî'ya göre Karmatîler ve İsmâiliyye bâtinîlik konusunda aynı grubu temsil etmektedir-bedeveleri, acemleri ve ilimle iştigal etmeyen avam halkı kandırdıklarını ve ifsat ettiklerini ifade eden Kâdî, onların başlangıç aşamasında Şîî görünerek takiyye yaptıklarını, cahil halkı yanlarına çekmeyi başardıklarında da envaitürlü tezviratla Hz. Peygamber'i (sav) yalanlamaya çabaladıklarını belirtir.⁴¹ Kâdî, Şîîlik perdesi arkasına saklanarak Hz. Peygamber'e (sav) düşmanlıklarını ortaya koyan, Müslümanları dinden soğutmaya çabalayan, peygamber ve sahabeden nefret ettirmeye çalışan Râfizîlerin Peygamber düşmanı olduklarını açık bir şekilde ilan eder. Bunların; peygamberi itham eden, ona hakaret ederek yalancılıkla suçladıkları kitapları bulunmaktadır. Kâdî, bunların bazılarının isimleri verirken İsmâilî bâtinî fikirleriyle bilinen Câbir b. Hayyam, (öl. 200/815) İmamiyye fırkasının kelim bilgilerinden Hişam b. Hakem gibi şahısları zikreder.⁴² Bu şahısların hepsi Resûlullah'a karşı aşırı kin duydukları için Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, muhacir ve ensâra küfretmektedirler.⁴³ Kâdî, Ahsâ, Mısır ve Mağrib'de olanların Resûlullah'a olan kin ve düşmanlıklarının daha fazla olduğunu belirterek Karmatîler ve Fâtımîler'e işaret ederek bunların da topyekûn risalet nurunu söndürme çabası içinde olduklarını belirtir.⁴⁴ Özellikle Fâtımî devletinin dâiliğini yapan birçok şahsın-ki bunların bir kısmı İsmâiliyye'nin imamı statüsündedir- Resûlullah'ın ve diğer peygamberlerin yalancı, sahtekâr ve hilekâr olduklarını, dünya riyaseti peşinde koştuklarını iddia ettiklerini söyleyen Kâdî, Allah Resûlü'nün düşmanları tarafından ısrarla kusurunun aranmasına rağmen hiçbir hatasının tespit edilemediğini hâlbuki masum imam olarak gördükleri şahısların birçok rezilliklerinin olduğunu belirterek İsmâilî dâilerin propaganda faaliyeti yürüttükleri esnada yaptıkları rezillikleri tâdât eder.⁴⁵ Fâtımî halifelerinden Kâim Biemrillah'ın (öl. 334/946) açık bir şekilde Peygambere sövdüğünü ve Karmatîler'i İslâm düşmanlığı yapmaya teşvik ettiğini ifadelerine ekler.⁴⁶

³⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fi ebvâbi'tevhid ve'l-adl (l'câzü'l-Kur'ân)*, 27.

³⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 262.

³⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 978.

⁴⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 272.

⁴¹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 272.

⁴² Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 444.

⁴³ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 446.

⁴⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1082.

⁴⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1108-1114.

⁴⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1116.

Kâdî, Fâtımîleri itham ederken onların Karmatîler'le olan irtibatlarından sık sık söz ederek Karmatîler'in İslâm'a düşmanca tavırlarında Fâtımîler'den destek aldıklarını ifade eder. Kâdî'nın, Fâtımîler'i gerek siyasi gerek dinî yönlerden Karmatîler'le irtibatlandırma çabasında ön yargılı davrandığı görülmektedir.⁴⁷ Zira tarihi kaynaklar, özellikle 286/899 tarihindeki Fâtımî-Karmatî ayrışmasından sonra bu iki İsmâîlî grup arasında gerek siyasi gerek dinî meselelerde derin ayrışmaların baş gösterdiğini söylemektedir. Bu ayrışmadan sonra Fâtımîler her ne kadar Karmatîleri kendi saflarına çekmek için bazı hamlelerde bulunsalar da özellikle Bahreyn Karmatîleri daima Fâtımîler'e muhalif kalmışlardır. Burada Karmatîler'in Fâtımîler'den dinî olarak ayrıldıkları en önemli husus Karmatîler'in İslâm şeriatını iptal etmeye yönelik aşırı davranışlarıdır. Fâtımîler tarafından bu tutum asla kabullenilmemiştir; şeriatın hem zahirine hem de batınına riayet özenle vurgulanmaya çalışılmıştır.⁴⁸ Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillah'ın (öl. 365/975) İsmâîlî doktrininin kurucusu sayılan Kâdî Nu'mân b. Muhammed'e (öl. 363/974) *De'âimü'l-İslâm* ve *Te'vîlû'd-de'âim* adlı eseri yazdırmasının sebebi de Karmatîler tarafından şeriatın zahirinin hafife alınması sebebiyle gerek zahir gerek bâtın açısından dinin her iki tarafının da gerekliliğini vurgulamaktır.⁴⁹ İsmâîlî-Fâtımî kaynaklarına da baktığımızda Fâtımî siyasetine samimiyetle bağlı ve birçoğu Fâtımîlerin dâisi durumunda olan İsmâîlî yazarlar Karmatîler'i eserlerinde eleştirerek onlara lanet okumuşlardır.⁵⁰

Kâdî'nın Şia'ya yönelttiği tenkitlerden biri de onların Peygamber'in kendi tebliğ ettiği dinden şüphe etmesi hatta kendi dininden döndüğü iddiasıdır. Buna göre Hz. Peygamber, "Bana ve size ne yapılacağını bilemem." (Ahkaf 46/9) ve "Eğer, sana indirdiğimiz Kur'ân'dan şüphe duyuyorsan senden önce Kitab'ı okuyanlara sor." (Yûnus 10/94) ayeti kerimelerinin beyanı üzere dinden şüphe etmiş hatta dönmüştür. Bu iddialar Râfızîlere aittir. Râfızîler bu iddialarını Hz. Musâ'nın kavmi nasıl dinden döndü ise Hz. Muhammed'in (sav) kavmi de dinden dönmüş olabilir şeklinde bir kıyasa dayandırmaktadırlar. Kâdî, bunun son derece cehalet ve ahmaklık olduğunu belirterek fasit kıyasla hüküm vermenin saçmalığını ortaya koymaya çalışır.⁵¹ Şiîlerin "Bana ve size ne yapılacağını bilemem." (Ahkaf 46/9) ayetini delil göstererek "O, davasından şüpheye düştü ve sözünden döndü." dediklerini iddia eden Kâdî, bu ayetten ne anlaşılması gerektiğini izah ederek ayetin hak ve hakikatin Allah indinde olduğunu ifade ettiğini belirtir. Bu tür tezviratlar Râfızîlerin düşmanlıklarının ve tuzaklarının bir parçası olup onların bu gibi envai çeşit saçmalıkları bulunmaktadır. Onlar, bu ve benzeri yakıştırmalarla birbirlerine destek vererek onun (Hz. Muhammed) kusurlarını bulma hususunda son derece insafsız gayretler içine girmişlerdir. Bunlar Hz. Muhammed'e (sav) düşmanlıkları hususunda Şiîlik perdesi arkasına gizlenerek Yahudî ve Hristiyanlar'la beraber hareket etmekte ve birbirlerinden maddi manevi destek almaktadırlar.⁵²

Şiîlik perdesi arkasına sığınan topluluk Peygamber'in takıyye yapmasını caiz görmektedir. Onlara göre Allah'ın nebîleri, kendisinden korktukları veya şerrinden emin olmak istedikleri kişilere karşı takıyye yapabilirler; müşrikleri övebilir, sadık kimselerden uzak durabilirler. Şiîlerin takıyyeyi peygamber ve imam için caiz görmeleri Hz. Peygamber'in (sav) ve Hz. Ali'nin, Hz. Ebûbekir ve diğer sahabeyi yücelten övgü dolu sözlerinin sebebini izah etmek için benimsedikleri bir anlayıştır. Aslında ne Allah Resûlü ne de Hz. Ali'nin diğer sahabeyi tebci etmesi onları sevdiklerinden dolayı değildir. Onlardan korkmaları ve kötülüklerinden korunmak içindir.⁵³ Kâdî, bu iddialara karşı Resûlullah'ın tek başına olduğu zamanlarda kimseden korkmadan yaptığı davetten örnekler vererek cevap verir. Allah Resûlü, zayıf durumda iken düşmanlarına karşı takıyye yapmamış, onun ashâbı da ona karşı sevgi ve hürmette hiçbir tereddüt göstermemiştir. Bunun

⁴⁷ Kâdî'nın Fâtımîler ile Karmatîleri gerek siyasi gerek dinî düşünce açısından birlikte değerlendirmesi ile ilgili detaylı bir analiz için bk. Betül Yurtalan - Habip Demir, "Tesbîtu delâ'ilî'n-nübüvve Adlı Eseri Bağlamında Kâdî Abdülcebbar'ın Fâtımîlere Bakışı", *e-Makâlât Mezhepler Araştırmaları Dergisi* 16/1 (Bahar 2023), 19-26.

⁴⁸ Ali Avcu, "Fatımî- Karmatî İlişisine Dair Bazı Mülâhazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 243-264.

⁴⁹ Şükrü Özen, "Nu'mân b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/237-238.

⁵⁰ Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, çev. Abdülvehhab Tarzi (İstanbul: MEB Yayınları, 1994), 128; İdris İmâdüddin, *Uyûnü'l-ahbâr ve funûnü'l-âsâr*, thk. Mustafa Gâlib (Beyrut: Dâru'l-Endülü, 1975), 90.

⁵¹ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâ'ilî'n-Nübüvve*, 454, 456.

⁵² Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâ'ilî'n-Nübüvve*, 658.

⁵³ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâ'ilî'n-Nübüvve*, 882.

bilgisi onun nübüvvetinin bilgisinden daha öncedir. Yani Hz. Muhammed'in nübüvvetinden önce onun ne kadar güvenilir olduğunun ve toplumla olan münasebetlerindeki şeffaflığın beynelmilel biliniyor olması dile getirilen iddiaların aslında tutarsızlığını ve kasıtlı oluşunun bir alametidir. Burada da Kâdî'nın Şîî gulâtın iddialarına yine Mütevâtir haber üzerinden cevap verdiği görülür. Zira Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetinden önce onun dürüstlüğü herkesin üzerinde ittifak ettiği hakikattir ve zaruri bilgi türündendir. Mütevâtir haberin ortaya koyduğu bilgi aklen her daim itimat edilmesi gereken bir bilgi türüdür. Ortaya atılan iddialar ise mütevâtir bilgi ile çeliştiği için itimat edilmeye değmemektedir.⁵⁴

Kâdî'nın Bâtınî dâîlerin Resûlullah'a attıklarını iddia ettiği diğer bir iftira ise Hatmü'n-nübüve/son peygamber olması meselesiyle ilgilidir. Dâîler, Allah Resûlü'nün son peygamber olmasını kabul etmemektedirler. Onlara göre, Hz. Muhammed'in (sav) kendisinden sonra peygamber gelmeyeceğini haber vermesi onun kıskançlığı yüzündendir. Hz. Peygamber (sav) "Benden sonra peygamber yoktur." demiştir. Diğer peygamberler böyle bir şey dememelerine rağmen kendisinden sonra peygamber gelmeyeceğini söylemesi, baskı yaparak insanların kendisinden sonra kimseye bağlanmasını istememesinden dolayıdır. Bu bir kıskançlık ve haksızlıktır. Kâdî, bu iddiaları ciddiye almayarak onlara şu cevabı verir: Size göre İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve diğer peygamberler de yalancıdır. Onlar bizden sonra peygamber gelecek dediklerinde siz onları da yalancı saydınız. Siz ne rabb ne nebî ne gönderen ne de gönderilen bunların hepsini yalanlamaktasınız.⁵⁵

2. Şîî Gulâtın Hz. Peygamber'in Şeriatının İptal edildiği Yönündeki İddiaları

Şîî gulâtın özellikle İsmâiliyye ve Karmatîler'in muhalifleri tarafından eleştirildikleri ve İslâm dışı bir fırka olarak nitelendirilmelerine sebep olan en önemli hususların başında onların İslâm şeriatını iptal ettikleri yönündeki iddialar gelir.⁵⁶ Bâtınî teviller yaparak şeriatın neshini meşrulaştırmaya çalışan Şîî-Bâtınîler'in bazı aşırı tevillerine örnekler veren Kâdî, "Size ölü hayvan eti haram kılınmıştır." (Mâide 5/3) ayetinin bâtinî tevildinden ölmüş olan Resûlullah'ın şeriatına uymanın da haram olduğunu çıkardıkları söyler. Bâtınîler bu ve benzeri bazı teviller yaparak şeriatı iptal etmişler bütün şerî yasakların kendilerine ittiba edenlere mubah olduğunu iddia etmişlerdir. Bu gibi bâtinî tevilleri anlatan *el-Belâğu's-sâbî, en-Nâmusu'l-a'zam* gibi eserleri bulunmaktadır.⁵⁷ Kâdî, şeriatın iptal edilmesi cürmünü Fâtımîlerin de işlediklerini belirterek Mağrib topraklarında Ebû Yezîd Mahled b. Keydâd'ın (öl. 336/947) Fâtımîlere karşı giriştiği Hârici isyanın vuku bulduğu dönemde Fâtımîler'in de şeriatı yok saydıklarını ve gizlice insanları aldatarak ve farkına vardırmadan İslâm'dan uzaklaştırdıklarını ifade eder.⁵⁸ Kâdî, Bâtınî dâîlerin Resûlullah'ın İslâm'ın toplumsal hayatta koyduğu ahlaki ilkelerini hiçe saydıklarını, onun koyduğu helal-haram prensiplerine itibar etmediklerini iddia eder. O dâîler; içki içmeyi, şarkı dinlemeyi, ipek giymeyi, altın ve gümüş kap kullanmayı vb. yasaklayan Hz. Peygamber'i (sav) ayıplamaktadırlar. el-Azîz olarak bilinen Nizâr [b. Mustansır]⁵⁹ (öl. 488/1095) bunları yasaklamamaktadır. Bâtınîler'in imam olarak kabul ettikleri el-Azîz'in bâtinî bilgisi guyâ onlara şeriatın gereksizliğini telkin etmektedir. Kâdî, Bâtınîlerin, zahiren birtakım ibadetlerle meşgul olmayı, "eşek olan fukaha ve zahir ehlinin işi" olarak gördüklerini iddia eder. Bâtınî dâîler, "Onları yeryüzünde hâkim kıldığımızda namazı kırlarlar, zekâtı verirler..." (Hacc 22/41) ayetini bâtinî tevile kendilerinin hükümlerine hamlederek yeryüzüne hükümler oluncaya kadar bu ibadetlerle yükümlü olmadıkları şeklinde tevil ederek şeriatla kendilerini mükellef tutmazlar.⁶⁰ Diğer yandan şeriatın haram kıldığı şarap, içki, zina, kız kardeşle evlenme gibi bütün haramları helal gören Bâtınî dâîler, şeriatın

⁵⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 456.

⁵⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1224.

⁵⁶ Bu mesele ile ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Ali Avcu, "Erken Dönem İsmâiliğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 267-287.

⁵⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1108.

⁵⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 216.

⁵⁹ Fâtımî Halifesi Mustansır-Billâh'ın (öl. 487/1094) büyük oğlu ve İsmâiliyye'nin iki büyük kolundan Nizâriyye'nin imamı.

⁶⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1106.

gerek yerine getirilmesi gereken ibadetlerinin gerek sakınılması gereken menhiyatının zahir ehlinin azabı olduğunu, hakikate erişenlerin bunlarla sorumlu olmadıklarını açıkça ifade etmektedirler.⁶¹

Kâdî'nın şeriatın Şîi gulât tarafından iptal edilmesine yönelik iddiaları da çok genellemeci bir yaklaşımdır. Zira İsmâililer arasında şeriatın iptal edilmesi meselesi aslında Karmatîlerin ortaya attıkları ve farklı bölgelerde de uygulamaya koydukları bir husustur. İsmâiliyye çatısı altında olan mahallî birtakım grupların fikirlerini ve uygulamalarını genele teşmil etmek doğru bir yaklaşım olmasa gerek. Özellikle Fâtımîler'in hiçbir zaman şeriatın zahirinden vaz geçmedikleri tarihi kaynakların üzerinde nerdeyse ittifak ettikleri bir durumdur.⁶² Ancak Karmatîler'in teorik ve pratik açısından şeriatın iptaline yönelik birçok teşebbüslerinin olduğu da yine objektif kaynakların ittifakıdır.⁶³ Aslında Kâdî da eserindeki bazı pasajlarda şeriatın iptali konusunda Karmatîler'e özellikle değinerek şeriatın hiçe sayılması cürmünün Karmatîler'in faaliyeti olduğunu sarahaten belirtir. Şeriatın neshedilmesi hususunun gündeme getirildiği bölgelerin ismini zikreden Kâdî, buralarda mülhitlerin, zındıkların, Dehriyye ve bütün İslâm düşmanlarının Karmatîlerin bir sığınağı olduğunu belirterek İslâm'ı hiçe sayma faaliyetinin baş sorumlusunun Karmatîler olduğunu ifade eder.⁶⁴ Kâdî'nın bu tespiti doğru olmakla beraber Karmatîler'in sucunu bütün İsmâiliyye hatta Şia'ya yükleme eğilimi göstermesi taraflı bir yaklaşımdır.

3. Şîi Gulâtın Hz. Peygamber'in Şahsına ve Ailesine yönelik ithamları

Bâtınî dâîlerin Resûlullah'a isnat ettikleri diğer bir suç ise onun mal-mülk düşkünü olduğu iddiasıdır. Allah Resûlü, "Bana bir hayvan budu hediye edilse onu kabul ederim; davet edildiğim şey bir paça yemeği bile olsa ona icabet ederim."⁶⁵ buyurmuştur. Bâtınîler bu ifadenin insanların mallarına göz dikmek, ellerindekini almak için bir hile olduğunu iddia etmişlerdir. Kâdî, Allah Resûlü'nün hayatı boyunca daima tokgöz olduğunu, bırakın birilerinin elindeki mala mülke göz dikmeyi risaletinin son dönemlerinde Arap Yarımadası'na hâkim olduğunda, fethedilen bölgelerin hazineleri kendisine getirildiğinde onların hiçbirisine tamah etmediğini hatta ehl-i beytini bile bundan uzak tuttuğunu dile getirir.⁶⁶

Kâdî, Bâtınîler'in [hâşâ] Resûlullah'ı pis gördüklerini; Kisrâ ve Mecûsîleri ise temiz saydıklarını iddia ederek Müslümanların şehirlerinde Mecûsîler, Müslümanlarla aynı tabaktan yemek yemezken Bâtınî dâîlerin Mecûsîler'le ünsiyet kurmalarının sebebinin Allah Resûlü'ne olan düşmanlıkları olduğunu ifade eder.⁶⁷ Kâdî, Bâtınîlerin Allah Resûlü'nü tevazuundan dolayı ayıpladıklarını onun diğer kibirli kral ve meliklerin yaptığı gibi şatafatlı olmamasını yadırgadıklarını ifade ederek Resûlullah'ı ve onun dinini aşağılama gayretinde oldukları belirtir. Allah Resûlü istemiş olsaydı bütün yeryüzünün hazineleri önüne serilebilirdi fakat o, tevazuundan bunu tercih etmemiştir. Yoksa onun sade yaşamı tercih etmesi miskinliğinden değildir.⁶⁸

Kâdî Abdülcebbâr'ın Şîi-Bâtınî dâîlere yönelttiği ithamlardan en ağır olanlarından biri de dâîlerin Resûlullah'ın aile hayatı ile ilgili iddialarıdır. Dâîler, Allah Resûlü'nün Zeynep bint Cahş ile evlenmesi meselesinde ona [hâşâ] zina isnadında bulunmuşlardır. Güya, Allah Resûlü Zeyd b. Hârise evde yokken Zeynep'i görmüş ondan etkilenmiş olsa gerek ki eşi Zeyd'e komplo hazırlayarak ölmesi için onu bir seriyye ile savaşa göndermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in Zeynep ile evliliği hadisesinin anlatıldığı "Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi içinde gizliyordun."⁶⁹ âyetinde ifade edilen ve Resûlullah'ın gizlediği şeyin işlemiş olduğu zina olduğunu dâîlerin meşayihından bazıları söylemektedirler.⁷⁰ Resûlullah'ın düşmanları

⁶¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 1106-1108.

⁶² Avcu, "Erken Dönem İsmaililiğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine", 284-287.

⁶³ Karmatîlerde Şeriatın neshi üzerine kapsamlı bir araştırma için bk. Avcu, "Erken Dönem İsmaililiğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine", 267-285.

⁶⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 214-216.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el-Câmi'us-sahîh, nşr., Mustasa Dîb el-Begâ, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Yemâme, 1993), "Kitabü'l-hibeti ve Fazlihe" 2429.

⁶⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 1194.

⁶⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 1202.

⁶⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 1204.

⁶⁹ el-Ahzâb, 33/37

⁷⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve*, 1208.

onun için "O, (Hz. Muhammed) yakın adamlarından birinin karısını gasp etti ve onunla zina etti. O yakın arkadaşına da düşman olduğu için onu öldürttü; bir de nübüvvet ve emanete sadık olduğunu iddia ediyor... Sahabe ise onun nebî ve sadık bir kişi olduğunu zannederek ona tabi olmaya devam ettiler. Hâlbuki onlara zinanın ve adam öldürmenin haram olduğunu söylemektedir.⁷¹ Kâdî, bu şeni ithamlara "Düşünen bir kişi, onun sadık bir peygamber olduğunu bilmeden önce bile onların yalanlarını anlar." ifadeleri ile Resûlullâh'ın peygamber olmadan önce bile her türlü rezillikten beri olduğuna dair bilinen toplumsal kabul üzerinden cevap vererek gerek Zeyd b. Hârîse ile olan ilişkilerindeki dostaneliği gerek Zeynep Bint Cahş'ı daha önce tanınmasının böyle bir iftiranın hakikat değeri taşımadığının en somut delili olduğunu ifade eder. Zeyd b. Hârîse vahiy gelmeden önce de vahiyden sonra da Resûlullah ile samimi bir dost idi. Zeyd'in Karısı Zeynep ise Resûlullah'ın halasının kızı idi ve onun hem çocukluğunda hem de gençliğinde görüp tanımaktaydı. Zeynep'i Zeyd ile bizzat kendisi evlendirmiş idi. Ayette geçen "içinde gizlediği şey" ise Resûlullah'ın Zeynep'le evleneceği Allah tarafından bildirilmesini Zeyd'e haber vermemesidir.⁷² Kâdî, burada Bâtınî dâîleri Resûlullah'ın Zeyd b. Hârîse ile olan münasebetlerinde herkesin bildiği meşhur rivayetlerin bilgi değerini önceleyerek tekzip eder. Zeynep bint Cahş'ı ise yakinen tanınması, sonradan ona karşı farkı bir his duyması olasılığını geçersiz kıldığını ortaya koyan sosyolojik realite olması sebebiyle hakikat olamaz. Zira Resûlullah zaman zaman bazı kadınlara evlilik teklifi yapmış ve onlarla evlenmiştir. Zeynep bint Cahş ile evlenmek isteseydi pekâlâ bunu önceden yapabilirdi. Zeynep ile evlendikten sonra da gerek Zeyd b. Hârîse gerekse onun oğlu Usâme b. Zeyd ile dostluk, muhabbet ve samimiyeti devam etmiş aralarında bir adavetin olduğuna dolayısıyla dâîlerin iddialarını tasdik edecek hiçbir hadise vuku bulmamıştır. Kâdî, eğer bu hadiseler yaşandı da sonradan gizlendi gibi bir iddia dâîler tarafından dile getirilirse "Eğer böyle olsaydı benzerlerinin bize ulaştığı gibi bu da bize ulaşır." ⁷³ ifadelerini kullanarak toplumsal hadiselerin asla gizlenemeyeceğini geçmiş zamanlarda yaşananlar hakkında bize intikal eden haberlerin bilgi değerine güvenmek gerektiğini belirtir.

Bâtınî dâîlerin akla ziyan iddialarından biri de yine Rasûlullah'ın eşleriyle kendisinden sonra diğer Müslüman erkeklerin evlenmesinin haram olmasını dillerine dolamalarıdır.⁷⁴ İddialarına göre Allah Rasûl'ün eşleriyle evlenmemin yasak olmasının bâtınî ve gizli bir sırrı vardır. Çünkü peygamberin eşleri onun sihirlerine ve hilelerine vakıftırlar. Bu yüzden kendisinden sonra başkalarıyla evlenmelerini yasak ederek bu sırlarını başkalarına anlatmalarından korktuğu için böyle bir tasarrufta bulunmuştur. Çünkü Peygamber kadınların zayıf, narin ve duygusal yönlerini bildiği için kendisi zekâ ve ince kavrayışa sahip olmasından dolayı böyle bir tedbir almıştır.⁷⁵

Kâdî Abdülcebbâr, Bâtınîlere bu iddiaların sıhhatini; haber ve nakil yoluyla mı yoksa ilham yoluyla mı belirlediklerini sorarak mezkûr ithamların bilgi değerinin kaynağını belirlemelerini ister. Kâdî, Bâtınîlerin bilgilerinin sahih haber kaynağı olamayacağını olsa olsa imam olduğunu iddia ettikleri kişilerin bâtınî tevilleriyle böyle hezeyanlara kapıldıklarını iddia eder.⁷⁶ Zira kendi liderleri, efendileri ve imamları olan el-Azîz (Azîz-Billâh öl. 386/996) gibilerin şüpheleri, soruları, iddiaları ve delilleri hep bu kabildendir.⁷⁷ Kâdî, peygamberin eşlerinin ümmetin diğer erkeklerine haram kılmasını kişinin bizzat kendi annesi, kız kardeşi, halası, teyzesi gibi evlenmenin yasak olduğu kadınların haramlığına mukayese ederek Bâtınîlere, "Bunları da mı söylediğiniz gerekçeyle haram kıldı?" şeklinde bir soru sararak onların iddialarının tutarsızlığını belirtmeye çalışır.⁷⁸ Burada Bâtınîlerin iddialarının bir hezeyandan ibaret olduğunu belirtmekle beraber Kâdî'nin ilzam yöntemi ikna edici bir mantık örgüsüne sahip değildir. Zira Peygamberin

⁷¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1212.

⁷² Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1208.

⁷³ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 12123.

⁷⁴ Allah Resûl'ün eşleriyle evlenmenin haram olduğunu bildiren âyet, Ahzâb 33/53'dür.

⁷⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1214.

⁷⁶ *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*'nin ilgili bölümünde yaklaşık bir satır silinmiş haldedir. Metnin bağlamından Kâdî'nin zaman zaman eserin farklı yerlerinde eleştirdiği bâtınî bilgiye işaret etmiş olması muhtemeldir. Bk., Kâdî Abdülcebbâr, *Kâdî Abdülcebbâr, Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1214.

⁷⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1214.

⁷⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Kâdî Abdülcebbâr, Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1214.

eşlerini ümmete haram olması bizzat Allah tarafından ayetle onların ümmetin anneleri olarak tayin edilmesidir ve özel bir durumdur. Diğer kendisiyle evlenmenin haram olduğu kadınlar aynı değerlendirmeye haram kılınmış değildir. Burada Kâdî, hasmına galip gelmek için muhatabı susturma yöntemi olan cedel tekniğini kullanmıştır. Cedel yönteminde de gaye doğru bilgilere ulaşmaktan ziyade bir görüşü kabul ettirmek ya da hasmı susturmaktır.⁷⁹ Hiçbir hakikate istinat etmeyen bu tür iddialar karşısında Kâdî, cedel yöntemini de yeri geldiğinde ustaca kullanmıştır. Bâtınîlerden o kadınların vakıf oldukları hileler ve sihirlerin ne olduğunu açıklamalarını isteyen Kâdî, eğer ortaya çıkmadığı için bilmiyoruz derlerse o zaman “Haram kılmanın sebebinin bu olduğunu nereden biliyorsunuz?” diye sorgulama yapar. Bâtınîlerin kendilerinin ve seleflerinin uydurdukları şüpheleri anlatmaktan başka bir şey yapmadıklarını belirterek Resûlullah’ın halinin gayet açık olduğunu ve her türlü şüpheden uzak olduğunu ifade eder.⁸⁰

Kâdî Abdülcebbâr, Şîa’nın şeriatı neshetme konusundaki tavırlarına da değinerek şeriatın neshini ilk etapla Hz. Peygamber’in ehl-i beyti için yaptığını iddia ettiklerini belirtir. Bu iddiaya göre Resûlullah, “Namaz, oruç, hac, ehl-i beytime ve şîama vacip değildir; haram olan şeyler onlara haram değildir; bunlar ancak Nebî’nin ailesine ve ehl-i beytime düşman olanlar için bir cefadır. Allah, Nebî’nin dostlarıyla düşmanlarını farzlarda bir araya getirmez.” demiştir.⁸¹ Kâdî, Şîilerin bu hususta rivayetler uydurdukları ve halkı inandırdıklarını belirterek dönemin Kûfe Sevâd’ı, Bahreyn, Bağdat, Yemen ve Şam gibi Şîa nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgelerde insanların namaz kılmadıklarını ifade eder. Ayrıca buralardaki halkın zina, livata, ribâ gibi İslâm’ın en ağır günah saydığı menhiyatı irtikâp etmekten de kaçınmadıklarını sözlerine ekler. Bu hezeyanlara cevap sadedinde Kâdî özetle şöyle cevap verir:

Haberleri işiten herkes bilmektedir ki Resûlullah (sav), davetinin ulaştığı her akıllı kimseye İslâm’ın gerekli kıldığı yükümlülükleri farz kılmış, bunlar gücü yeten hiçbir kimseden de sakıt olmamıştır. İslâm’ın yükümlülükleri kimseye azap değil rahmettir ve ehl-i beyt de bu sorumlulukları yerine getirmekten azade kılınmamıştır. Aksine Resûlullah, yakınlarına ve ilk Müslümanlara diğer Müslümanlardan zaman zaman daha ağır sorumluluklar yüklemiştir.⁸²

Kâdî Abdülcebbâr bu iddialara karşı şerî yükümlülüklerin bütün Müslümanları bağlayan ve kimsenin istisna edilmediği ilkeler olduğunu belirterek ehl-i beytin muaf tutulmak bir yana zaman zaman daha ağır yükümlülüklerle muhatap olduklarına yönelik örnekler vererek Şîa’yı ilzam etmektedir. Allaha’a ve Resûlüne itaat hususunda Hz. Ali ve ehl-i beyitten daha sabırlı olan kimse yoktur. Bu iddialar Şîî gulât’ın Kur’ân ayetlerini bâtinî tevellere tabi tutarak ürettikleri hezeyanlardır.⁸³

4. Şîî Gulâtın Tıbb-ı Nebevi Hakkındaki İddiaları

Kâdî Abdülcebbâr’ın Şîî-Bâtınîlere yönelttiği diğer bir eleştiri meselesi tıbb-ı nebevî ile ilgili hususlardır. Peygamber Efendimiz’in bazı hastalıklara karşı önerdiği doğal şifalar veya genel olarak insan hayatının ilgilendiren sağlıkla ilgili tavsiyelerini Bâtınîler her zaman ve mekânda geçerli genel ilkeler gibi algılamışlar ve aksi bir durum söz konusu olduğunda Peygamber’i yalanlama yoluna gitmişlerdir. Bâtınîler, Resûlullah’ın “İçinde hurma olmayan ev halkı açtır.”⁸⁴ sözüne itiraz ederek “İşte bizim efendimiz el-Azîz’in konağı içerisinde hurma yiyen kimse yoktur; buna rağmen kimse de aç değildir.” demişlerdir.⁸⁵ Kâdî, gerek Resûlullah’ın gerekse sahabe’nin; hurma yemeyen, günlük gıdalarının içerisinde hurma olmayan halkları çok iyi bildiklerini belirterek burada Allah Resûlü günlük gıdalarının çoğunluğu hurma olan Medine ve benzeri yerlerdeki halkları kastettiğini belirtir. Hz. Peygamber, bu insanları hurma temin etmeye teşvik etmek için “İçinde hurma olmayan ev halkı açtır.” demiştir. Benzer şekilde Bâtınîler Allah Resûlü’nün “Oruç tutunuz, sıhhat bulursunuz” hadisini dillerine dolayarak “Oruç tutan bazı insanlar hasta oluyor hatta bazen ölüyor.”

⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/209.

⁸⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, 1216.

⁸¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, 1034.

⁸² Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, 1036.

⁸³ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, 1036-1038.

⁸⁴ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, el-Câmi’u’s-sahîh, nşr., Muhammed Fuad Abdülbâkî, (Kahire: Matbaatü İsâ, 1955), “Eşribe”, 153.

⁸⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, 1140.

diyerek sanki bu hadisin tutarsızlığını ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Kâdî, Hz. Peygamber'in bu sözü, sağlığı oruç tutmaya elverişli olan kimseye söylediğini belirterek hasta olan veya sefer meşakkati olana oruç tutmamasını tavsiye ettiğini belirtir.⁸⁶ Resûlullah, insanların gündelik yaşamlarında birtakım tedbirleri onlara tavsiye etmesi veya bazı sakıncalı hallerden onları korunmaya davet etmesi Hz. Allah'ın "Kendi ellerinizle canınızı tehlikeye atmayın." (Bakara 2/195) ve "Korunma tedbirlerinizi alınız." (Nisâ 4/102) ayetleri çerçevesinde Müslümanlara bazen tavsiye bazen emir niteliğinde dile getirdiği hakikatlerdir.⁸⁷ Onun insan sağlığı ve güvenliği için ashabından almalarını istediği tedbirler mutlak zorunlu ve her zaman ve mekânda geçerli olacak hususlar değildir. Bu tavsiyeler zaman, mekân ve şartların gerekleriyle değişebilecek kişiden kişiye toplumdan topluma farklılık arz edebilecek durumlardır. Genel olarak günlük gıdası hurma olan bir toplumda kişinin evinde hurma yoksa o kişi gıdasını temin etmekte elbette sıkıntı çekecektir. Oruç tutmak genel olarak insan sağlığına müspet tesiri olan bir ibadettir. Bu hakikat, bütün insanlar için standart bir özellik taşımamakta bazı insanların oruç tutması onların sağlığına zarar verebilir.

Kâdî Abdülcebbâr, Bâtınîlerin Allah Resûlü'nden nakledilen doğal şifa kaynağı kabilinden bazı sözlerini mutlak hakikat olması gerektiğini zannederek reddettiklerini aktarır. Bâtınîler, Resûlullah'tan rivayet edilen "Şifa, bal şerbetinde veya hacamatta veya da bir Kur'ân ayetindedir." sözünü dikkate alarak hummalı ve akciğer zarı iltihabı olan bir hastaya bal yedirdiklerini ancak hastanın bundan zarar gördüğünü hatta öldüğünü söylemektedirler. Kâdî, onların bu iddialarına Allah Resûlü'nün "Şifa sadece bunlardadır; başkasında şifa yoktur." demediğini belirterek bu zikredilen şeylerin bütün hastalıkların şifası olduğunun anlaşılmaması gerektiğini belirtir. Balda ve hacamatta şifa olduğunu insanlar tecrübe etmişlerdir. Ancak bunlarda şifa olması bütün hastalar için geçerli bir durum değildir. Zaten Peygamberimiz de her hastaya sadece bu zikredilenlerle tedaviyi emretmemiştir.⁸⁸ Diğer yandan Hz. Peygamberin asli görevi insanlara tıp ilmini öğretmek değildir ancak nübüvvetinin yanında yaşadığı dönemde Müslümanların önderi olması hasebiyle beşerî nitelikli birçok tasarruflarda bulunmuş, ümmetine dünyevi bazı tavsiyeler de vermiştir. Tıbb-ı nebevî türünden olan tavsiyelerinin ilahî vahiy kapsamında mı olduğu yoksa beşeri tasarrufları mı olduğu; sağlıkla ilgili tavsiyelerinin o günün ve coğrafyanın şartları çerçevesinde değerlendirilip bağlayıcılığının bulunup bulunmaması ümmet arasında ittifak edilen bir durum değildir.⁸⁹ Bu sebeple Kâdî'nın Şifî gulâta yönelik itirazları isabetli olduğu gibi eğer Hz. Peygamber'in (sav) muhalifleri böyle bir iddiada bulundularsa ortaya attıkları iddialar ilmilikten uzak ideolojik ithamlardır.

Kâdî Abdülcebbâr bütün bu iddialarını zikrederken her bir ithamla ilgili herhangi bir Şifî-Bâtınî eser ismi zikretmez. Sadece Gulât-ı Şîa ile irtibatlandığı kişilerin peygambere ta'n ettikleri eserlerinin varlığından ve bu eserlerin bazılarının isminden bahseder.⁹⁰ Ancak son derece ağır olan bazı ithamları dile getirirken hangi eserde bu iddiaların bulunduğundan hiç bahsetmemektedir. Kâdî'nın Karmatîler'in şeriatı geçersiz sayma, dini yükümlülükleri hafife alma gibi rezilliklerini ise *el-Belâğu's-Sâbi'* ve *en-Nâmûsu'l-a'zam*⁹¹ isimli kitaba referans eder.⁹² Bu kitabı gördüğü izlenimini verse de bu eserle ilgili bilgi veren diğer İsmâilî-Bâtınî muhalifi yazarların mezkûr kitaptan aktardıkları bilgiler Kâdî'nın iddialarını yansıtmamaktadır. Bu eseri *er-Redd ale'l-İsmâiliyye el-Karâmita ve şerhi mezâhibihim* adlı muhtemelen ilk İsmâiliyye ve Karâmita reddiyesi olarak bilinen eserin sahibi Ehû Muhsin⁹³ (öl. 398/1007) gördüğünü

⁸⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1192.

⁸⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1194.

⁸⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1142.

⁸⁹ Tıbb-ı nebevî'nin bağlayıcılığı ve ilmî değeri hususunda geniş bir analiz için bk., Veli Aba, "Tıbb-ı Nebvî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", *Akademik Siyer Dergisi* 1/1 (Ocak 2020), 117-135.

⁹⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 120, 260, 686.

⁹¹ Bu eser bazı kaynaklarda "Kitâbüs-siyase" şeklinde geçmektedir. Avcu, *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 186.

⁹² Kâdî Abdülcebbâr, *Tebîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1026, 1108, 1116.

⁹³ Bu eser ve müellifi hakkında geniş bir analiz için bk., Ehû Muhsin Ebû'l-Hüseyn Muhammed İbn Ali ibnû'l-Hüseyn b. Ahmed b. İsmâil, *er-Red 'ale'l-İsmâiliyyeti'l-Karâmita ve şerhu mezâhibihim fi's-saddi an şerâii'r-Rusûl ve'd-duâ ila ifşâdi'l memâlik ve'd-duvel ve'r-red alâ sâiri'l-mulhidîn*, thk. Fevz b. Abdullah b. Mayuz es-Sebîti (Medine: Camiatu'l-İslamiyye bi'l-Medineti'n-Nebeviyye, 2015), 19-47 (neşreden mukaddimesi).

beyan etmektedir.⁹⁴ Bu eserin tespit edilen bir bölümü neşredilmiştir. Neşredilen kısımlarında ve eserden nakiller yapan Nüveyrî'nin (öl.733/1333) anlatılarında Karmatîler'in şeriatı neshetmeleri hususunda Kâdî'nin zikrettikleri ile bir ittifak bulunsa da Kâdî'nin aktardığı özellikle Hz. Muhammed'in (sav) şahsına ve ailesine yönelik ithamlar bulunmamaktadır.⁹⁵ Aynı şekilde Kâdî'nin çağdaşı olan Ebû Bekir el-Bâkılânî (öl. 403/1013) de *Keşfü esrârî'l-Bâtıniyye* adlı eserinde *el-Belâğu's-Sâbi'* adlı eserden bahsetmekle⁹⁶ beraber Hz. Şiî gulâtın Hz. Peygamber'e karşı aşırı ortaya attıkları ithamlar da Bâkılânî'nin eserinde de görülmez. Kâdî'dan sonra Bâtınîler ve Karmâtîlere karşı reddiyeler yazan el-Hammâdî'nin (öl. 407/1077) *Keşfü esrârî'l-Bâtıniyye*'si ve Gâzzâlî'nin (öl. 505/1111) meşhur reddiyesi *Fedâihu'l-Bâtıniyye*'sinde de Kâdî'nin mezkûr ithamları yer almamaktadır.

Kâdî'nin hiçbir ayırım gözetmeksizin Şiî grupları özellikle de İsmâiliyye fırkasının uzantıları olan Gulât-ı Şîa ve Karmatîler'i mahkûm etmesi belirli birtakım çelişkileri barındırmaktadır. Evvelemirde İsmâiliyye fırkasının içindeki farklı grupların birbirinden çok farklı fikirleri bulunmaktadır. Fırkaların görüşleri merkeze alındığında genel olarak İsmâiliyye'nin ve Fâtımîler'in Karmatîler'le aynı çatı altında toplanması siyasi düşünce açısından da dinî anlayış açısından da nesnel bir yaklaşım olamaz. İsmâiliyye ve Fâtımîlerin dinî ve siyasi paradigmaları imamet üzerine kuruludur. İmamet in ise meşruiyeti İsmâiliyyeye göre nübüvvetle temellendirilmektedir. Yani aslında imamet onlara göre nübüvvetin devamı niteliğindedir. Bu sebeple İsmâiliyye'de nübüvvet inkâr veya hafife alma bir tarafa onun sağlam zeminde inşa edilmesi imamete hizmet etmektedir. Bu açıdan eserleri günümüze kadar ulaşmış birçok İsmâilî kaynaktaki imamet in meşruiyeti aklen ve naklen temellendirilirken önce nübüvvet kurumu ispat edilmeye çalışılmıştır. İsmâilî âlimlerin imamet in ispatı sadedinde müstakil kitapları olduğu gibi nübüvvet in ispatına yönelik de müstakil eserleri mevcuttur. Kâdî Abdülcebbar'dan yaklaşık bir asır önce yaşayan İsmâiliye'nin önde gelen âlim ve davetçilerinden Ebû Hâtim er-Râzi (öl. 322/933) nübüvvet müessesesini akli delillerle ispat etmek için Ebû Bekir er-Râzî'ye reddiye sadedinde *A'lâmü'n-nübüvve* isimli bir eser telif etmiştir.⁹⁷ Kâdî Abdülcebbar'ın Ebû Hatim er-Râzî'den haberdar olduğunu *Tesbit*'teki bazı ifadelerinden anlıyoruz. Kâdî Ebû Hatim'den bir dâi olduğu şeklinde bahseder ve onun bâtnilik faaliyetlerini ve takiyye yapmasını yerer.⁹⁸ Anlaşılan o ki Kâdî iyi tanıdığı İsmâilî âlim ve davetçi Ebû Hâtim'in nübüvvet savunmasını görmezden gelmiş gibi. Yine Kâdî'nin çağdaşı olan Ebû Ya'kub es-Sicistânî (öl.393/1003) İsmâilî âlim ve dâilerin en meşhurlarındandır ve onun da *İsbâtü'n-nübûât* adlı eseri akli ve felsefi birçok argümanla nübüvvet in ispatına ve nübüvvet müessesesinin beşerin en üstün mertebesi olduğunu izaha mütealliktir. Yine aynı dönemin önemli İsmâilî dâilerinden Hâmidüddîn el-Kirmânî (öl. 411/1020) imameti ispat için telif ettiği eseri *el-Mesâbih fi isbâti'l-imâme*'de imamet in ispatından önce nübüvvet in ispatı ve gereğine değinmiştir.⁹⁹ İsmâiliyye Şîa'sının imamet-nübüvvete ilişkisine dair görüşleri müstakil bir çalışmanın konusu olmakla beraber burada şunu ifade etmekle iktifa edelim: İsmâiliyye'nin en azından bu gün için elimizde olan eserlerine baktığımızda onların nübüvveti eleştirmek, hafife almak bir yana sırf imameti nübüvvet in devamı olan kutsal bir müessese olduğunu ispat için imamet kadar nübüvveti de önemsemektedir.

Sonuç

Kâdî Abdülcebbar'ın *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*'si Hz. Muhamed'in (sav) nübüvvetini ispat etme cihetinden "delâilü'n-nübüvve" literatürünün klasik örneklerinden biri olmanın ötesinde dönemin mezhep kavgalarının arka planındaki dinî, siyasi ve kültürel çatışmanın yansımalarını ortaya koyması açısından önemli bir mezhep eleştirisi kaynağıdır. Kâdî, bu eserinde aslında İslâm dininin peygamberine hariçten ve

⁹⁴ Ahmed b. Abdullah en-Nüveyrî, *Nihâyeti'l-ereb fi funûni'l-edeb*, thk. Muhammed Mehmed Emin (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâikî'l-Kavmiyye, 1997), 25/220.

⁹⁵ Krş. Nüveyrî, *Nihâyeti'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 195-232; Ehu Muhsin, *er-Red 'ale'l-İsmâiliyyeti'l-Karâmita ve şerhu mezâhibihim*, 175-374.

⁹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkılânî, *Keşfu esrârî'l-Bâtıniyye*, thk. Ali Aslam (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2021).

⁹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "A'lâmü'n-Nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/337-338.

⁹⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbitü Delâilü'n-Nübüvve*, 416,428.

⁹⁹ Hamidüddîn el-Kirmânî, *el-Mesâbih fi isbâti'l-imâme* (Lübnan: Müessesetü'n-Nur, 2008), 74-79.

dâhilden gelen eleştiri, tenkit ve ithamlara cevap vermeyi merkeze almıştır. Bu açıdan bakıldığında *Tesbît* hem bir nübüvvet müdafaası hem de Şîî gulât eleştirisi hüviyetindedir. Kâdî'nın Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetine yönelik İslâm dışı kaynaklardan gelen itirazların temel hedefi ile Şîî gulât'tan gelen ithamların gayesini aynileştirme çabası, Şîîleri ötekileştirmesindeki önemli bir strateji olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre gerek Hristiyan ve Yahudiler gibi gayri Müslim zümreler gerek İslâm içinde gözüken Şîî gulât Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr için onun peygamberliğe karşı kusur arama gayreti içinde olmuşlar ve birbirlerini desteklemişler.

Tesbîtu delâilî'n-nübüvve özellikle Şia'ya karşı Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetini ispat etme, onun ismetini ortaya koyma ve Şîî gulâtın Hz. Muhammed'e düşman olduklarını iddia etmesi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. *Tesbît*'in Şia eleştirisi örgüsünde Şîîlerin bir ayrıma tabi tutulmaksızın mahkûm edildiği görülmektedir. Kâdî'nın yaşadığı 10. yüzyılda Şîîler; İmamiyye, İsmâiliyye, Karâmita gibi farklı dinî ve siyasî oluşumlara sahiptiler. Özellikle İsmâîlîler ve Kârmatîler gerek kurdukları devletler sayesinde gerekse geliştirdikleri Sünnî düşünceye alternatif yorumlarıyla siyasî, askerî ve dinî etkinliğini neredeyse bütün İslâm coğrafyasına yaymış durumdaydı. Şîî gulât olarak bilinen ve gerek İslâm dünyasında tedhiş ve isyan hareketlerini bizzat organize etmeleri gerek düşünce yapılarındaki heterodoks anlayışla Karmatîler, bütün İslâmî çevrelerce tekfir edilmişlerdir. Kâdî Abdülcebâr da aynı kanaati taşımakla beraber gerek mezhebi anlayışlarındaki bazı paralellikler gerek siyasî ittifaklarını gerekçe göstererek Şia'nın bütün gruplarını adeta Karmatîler'in içine hapsederek Karmatîler'in Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetine yönelttikleri ithamlar konusunda diğer Şîî grupları da aynı kefedede gösterme eğilimi taşımaktadır. Hâlbuki Karmatîler İslâm toplumunda dinî düşünceleri ve toplumsal faaliyetleri açısından birçok şenaati biteviye sürdürmüşlerdir. Ancak her ne kadar belirli bir süre Fâtımî siyasi yapısıyla ittifakları olsa da özellikle İsmâîlî düşüncedeki gizli davetin bitiminden sonraki süreçte siyaseten Fâtımîler'e muhalefeti öncelikledikleri gibi itikâdî açıdan da ne İmamiyye ne de İsmâiliyye grubuyla birebir örtüşmemektedirler. Kâdî, muhtemelen dönemin mezhepsel çekişme atmosferinin Şia lehine olmasının kendi mezhebi açısından dezavantajlarını da göz önüne alarak Karmatîler'in cürmünü bütün Şia'ya yüklemek istemiştir.

Kâdî'nın temel tezi Şîî gulâtın Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetine düşman oldukları yönündedir. Ama bu tez, ister İmamiyye'ye yönelik olsun ister İsmâiliyye'yi hedef alsın bazı çelişkiler taşımaktadır. Zira Şîî düşüncenin din anlayışı imamet merkezlidir ve imamet onlara göre nübüvvetin devamı niteliğindedir. Bu sebeple imamet vurgusunun daha kesif olduğu İsmâiliyye imametten önce nübüvveti ispat etmenin gayretindedir. İmametnin ontolojik yapısı da dini düşüncedeki işlevi de daima nübüvveti devam ettirme pozisyonundadır. Bu sebeple onların Hz. Muhammed'in nübüvvetine düşman oldukları yönündeki tez çelişkilidir. Zaten İsmâîlî düşüncenin mimarları olan bütün âlimlerin İsmâîlî doktrini inşa ederken ya müstakil "nübüvvet ispatı" tarzında eserler yazmışlardır ya da farklı konularda yazdıkları eserlerde imamet anlayışını kendi dini düşünceleri doğrultusunda ikame etmek için evvel emirde nübüvvetin temellendirilmesine temas etmişlerdir. Bu eserlerin müelliflerinin bazılarıyla Kâdî çağdaş olduğu gibi *Tesbît*'te verdiği bilgilere bakıldığında İsmâiliyye'nin nübüvvet hususunda Mu'tezile akılcılığı minvalinde yazdıkları eserleri de gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak Kâdî Şîî gulâtın Hz. Peygamber'e attıkları iftiralara ihtiva eden bazı eserleri gördüğünü belirtmekle beraber İsmâiliyye'nin nübüvvet savunusu eserlerini ve düşüncelerini ise görmezden gelir. Diğer yandan Kâdî'nın Şîî gulât tarafından Hz. Peygamber'in şahsına ve ailesine yönelik ağır ithamlara yer verdiği görülmekle beraber bu ithamların yer aldığı hiçbir eser zikretmemesi de en azından bu iddiaların Şîî-İsmâiliyye'ye nispetinde ciddi kuşku içermetedir.

Tesbît'in Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetine yönelik itirazlara cevap vermede kullandığı en önemli akli yöntem zaruri bilgi çeşidi olan mütevâtir haberdur. Kâdî Hz. Muhammed'in nübüvvetine yöneltilen eleştirilerin tümüyle mütevâtir haberin bilgi değeriyle çeliştiği gerekçesiyle itibar edilmemesi gereken safsatalar olduğunu belirtir. Zira mütevâtir haberlerle elde edilen bilgiler zaruri bilgi olduğu için muhaliflerin iddiaları da mütevâtir seviye olmaması sebebiyle dikkate alınacak bilgiler değildir. Burada Kâdî'nın mütevâtir haberin dışındaki bilgilere kesinlikle itibar etmediği anlaşılmamalıdır. Hz.

Muhammed'in (sav) nübüvvetine ithamı içeren iddiaların aksi yönündeki bilgiler mütevâtir olduğu için bu iddialar geçersiz durumdadır. Mütevâtir haberin bilgisi ise "insanın hiçbir şekilde kendisinden sakınamadığı" kesin bilgi olduğuna göre Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sıhhatine, onun sadık ve emin bir şahsiyet olduğuna dair bilgiler tevatüren nakledile geldiğine göre aksi yöndeki iddiaların bilgi değeri yoktur ve itibar edilmeyen iftirallardır. Kâdî, muhaliflerin iddialarına mütevâtir haberin toplum nezdindeki değeri üzerinden de karşılık verir. Ona göre mütevâtir haber "topluluğun haberi"dir. Birçok insanın görerek, müşahade ederek aktardığı haber epistemolojik açıdan zaruri bilgi gerektirir. Hz. Muhammed'in nübüvvetinin haberleri de bu şekilde topluluğun haberi olarak sabit olmuştur. Kâdî, mütevâtir haberin bilgi değerini kullanarak genel olarak Şifler'in imamet teorilerini eleştirdiği gibi *Tesbî'te* Şif gulât tarafından Hz. Peygamberin nübüvvetine yöneltildiğini iddia ettiği ithamlara da cevap vermiştir. Kâdî muhaliflerine yönelik tartışmalarında zaman zaman cedel yöntemini kullansa da onun gerek Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmede gerek ona yöneltilen ithamlara cevap vermedeki ilkesi mütevâtir haberin toplumsal açıdan taşıdığı değer ve bireyin psikolojisindeki etkisidir. Mütevâtir haberi hiçbir toplum yalanlayamadığı gibi bireyler de kahiri ekserin bildiği bilgiyi gizleyemezler. Bu açıdan bakıldığında Kâdî'nin *Tesbî'tü delâilî'n-nübüvve*'si nübüvve itiraz edenlere cevap verme hususunda kullandığı yöntem açısından tutarlı olduğu kadar Mu'tezilî akılcılığını yansıtmaması bakımından da kıymeti haiz bir eserdir. Bu çalışanın sonuçlarından hareketle İslâm medeniyetindeki mezheplerin teşekkül süreçlerinde yaşanan fikrî mücadelelerin bugün için tarafsız bir şekilde analiz edilebilmesi için mezhep taassubuna kapılmadan dönemin literatürü mukayeseli bir şekilde ele alınarak herhangi bir İslâmî fırka hakkında objektif değerlendirmelere gidilmelidir.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir. / The author declares that this study received no financial support or incentives.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir. / The author declares that the research was conducted in the absence of any conflict of interest.
- 3. Etik Beyan:** Yazar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. / The author declares that this article was prepared in accordance with research and publication ethics.

Kaynakça

- Aba, Veli. "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler". Akademik Siyer Dergisi 1/1 (Ocak 2020), 112-139.
- Abdullah Ni'met. Rûhu't-teşeyyu'. Beyrut: Dâru'l-Belâğa, ts.
- Abdülcebâr, Kâdî. Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı. ed. Hüseyin Hansu. çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Abdücebâr, Kâdî. el-Muğnî fi ebvâbi'tevhid ve'l-adl (et-tenebbüvât ve'l-mu'cizât). thk. Mahmud Muhammed Kâsım. Kahire: y.y., ts.
- Abdülcebâr, Kâdî. el-Muğnî fi ebvâbi'tevhid ve'l-adl (İ'câzü'l-Kur'ân). thk. Emin el-Hûlî. Kahire: y.y., ts.
- Arslan, Hulusi. "Kâdî Abdülcebâr'ın Hristiyan İlahiyatına Yöneltiltiği Teolojik Eleştiriler". Kelam Araştırmaları 8/1 (2010), 13-44. <https://doi.org/10.18317/kader.47249>
- Avcu, Ali. "Erken Dönem İsmailîliğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/2 (2009), 267-287. <https://izlik.org/JA46UA29HD>
- Avcu, Ali. "Fatımî- Karmatî İlişisine Dair Bazı Mülâhazalar". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/2 (2009), 243-265. <https://izlik.org/JA62SK64RN>
- Avcu, Ali. Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-. Keşfu esrârî'l-Bâtiniyye. thk. Ali Aslam. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2021.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-. Sahîhu'l-Buhârî. thk. Cemââtün mine'l-Ulemâ. 9 Cilt. Mısır: Bulak, 1422.
- Çınar, Mahmut. "Nübüvât". Sistematik Kelam. ed. Fadıl Aygân. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Baskı, 2021.

- Ebü'l-Hüseyn Muhammed İbn Ali ibnü'l-Hüseyn b. Ahmed b. İsmâil, Ehû Muhsin. er-Red 'ale'l-İsmâîliyyeti'l-Karâmita ve şerhu mezâhibihim fi's-saddi an şerâii'r-Rusûl ve'd-duâ ila ifsâdi'l memâlik ve'd-duvel ve'r-red alâ sâiri'l-mulhidîn. thk. Fevvaz b. Abdullah b. Mayuz, es-Sebîti. Medine: Camiatu'l-İslamiyye bi'l-Medineti'n-Nebeviyye, 2015.
- Ereslan, Abdülvasıf. "Kâdî Abdülcebbar'da Mütevâtir Haber Teorisi". Kader 17/2 (2019), 437-473.
- İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec İshak. el-Fihrist. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İdris İmâdüddin. Uyûnü'l-ahbâr ve fûnûnü'l-âsâr. thk. Mustafa Gâlib. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 1975.
- İpek, Mikail. Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2003.
- Kahveci, Niyazi. "Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma". Dinî Araştırmalar 8/23 (2005), 69-92. <https://izlik.org/JA37KT23NF>
- Kirmânî, Hamidüddîn el-. el-Mesâbîh fi isbâti'l-imâme. Lübnan: Müessesetü'n-Nur, 2008.
- Koçak, Yusuf. "Mu'tezile'nin Şii Eleştirisi". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 59 (Aralık 2025), 833-854. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1647639>
- Kummî/Nevbahtî. Şii Fırkalar. çev. Hasan Onat vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. Sahîh-i Müslim. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- Nasır-ı Hüsrev. Sefername. çev. Abdülvehhab Tarzi. İstanbul: MEB Yayınları, 1994.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdullah en-. Nihâyeti'l-ereb fi fûnûni'l-edeb. thk. Muhammed Mehmed Emin. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâikî'l-Kavmiyye, 1997.
- Öz, Mustafa. "Küleyni". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/538-539. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özen, Şükrü. "Nu'mân b. Muhammed". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 33/237-240. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Reynolds, Gabriel Said. A Muslim Theologian in Tthe Sectarian Milieu. Leiden-Boston: Brill, 2004.
- Sağlam, Ayşe. Hicrî IV. Asırda Nübüvvet Karşıtlığı ve Hadis Tartışmaları -Tesbîtu Delâil'n-Nübüvve Adlı Eser Özeline-. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Sarıcı, Cemil. Kâdî Abdülcebbar'ın Bâtınîlik Eleştirisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-. Târihu'l-hulefâ. thk. Hamdî ed-Demirdâş. Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 2004.
- Şankıtî, Muhammed b. el-Muhtar eş-. Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şii İlişkileri. çev. İdris Çakmak. İstanbul: Mana Yayınları, 2. Baskı, 2016.
- Topaloğlu, Bekir. "Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "A'lâmü'n-Nübüvve". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/337-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Cedel". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/208-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yurtalan, Betül - Demir, Habip. "Tesbîtu delâ'ili'n-nübüvve Adlı Eseri Bağlamında Kâdî Abdülcebbar'ın Fâtımîlere Bakışı". e-Makâlât Mezhepler Araştırmaları Dergisi 16/1 (Bahar 2023), 4-34. <https://doi.org/10.18403/emakalat.1302709>
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. thk. Ekrem Elbûşî. 23 Cilt. Müessesetü'r-Risale, 3. Baskı, 1985.